

# KITEKINTŐ

Henry E. Hale

## Mi az etnicitás?\*

A társadalomtudósok széleskörűen egyetértenek abban, hogy az etnicitás az egyik legfontosabb jelenség a politikában. Abban is hajlamosak egyetérteni, hogy az etnicitás megértésének csak a kezdeti szakaszában vagyunk. Nem született konszenzus arról, hogy milyen hatásai vannak, de még arról sem, hogy egyáltalán mi is az etnicitás. Egyesek számára ez egy bizonyos csoporthoz való tartozás vagy kötődés érzelmekkel terhelt tudat.<sup>1</sup> Mások számára az etnicitás jelentéstelített szimbólumok hálójába való beágyazottságot jelent.<sup>2</sup> Megint mások az etnicitást társadalmi konstruktumnak vagy eldöntendő választásnak látják.<sup>3</sup> Egy közelmúltban megjelent értelmezés elsősorban kognitív folyamatként kezeli.<sup>4</sup> Egyesek az etnicitást egyenesen nepotizmuson alapuló biológiai túlélési ösztönnek nevezik.<sup>5</sup> Néhányan

---

\* Forrás: Hale, Henry E.: *Explaining Ethnicity. Comparative Political Studies*, Vol. 37. 2004/4, 458–485.

- 1 Connor, W.: Beyond reason. *Ethnic & Racial Studies*. 1993, 16(3), 373–389.; Horowitz, D. L.: *Ethnic groups in conflict*. University of California Press, Berkeley, 1985.; Shils, E.: Primordial, personal, sacred, and civil ties. *British Journal of Sociology*, 1957/8, 130–145.
- 2 Geertz, C. (ed.). *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa*. Free Press, New York, 1967.; Geertz, C.: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books, New York, 1973.; Smith, A. D.: *The nation in history*. University Press of New England, Hanover, NH, 2000.
- 3 Anderson, B.: *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso, New York, 1991.; Barth, F. (ed.): *Ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference*. Little, Brown, Boston, 1969.; Royce, A. P.: *Ethnic identity: Strategies of diversity*. Indiana University Press, Bloomington, 1982.
- 4 Brubaker, R.: Ethnicity without groups. *Archives Européennes de Sociologie*, 2002, 43(2), 163–189.; Brubaker, R. – Loveman, M. – Stamatov, P.: Ethnicity as cognition. *Theory & Society*. Megjelenés alatt. [A tanulmány azóta megjelent: 2004, 33(1), 31–64.]
- 5 Van den Berghe, P. L.: *The ethnic phenomenon*. Elsevier, New York, 1981.

mindezen fogalmak, elképzelések keverékeként látják.<sup>6</sup> Hogy a dolgok még zavarosabbak legyenek, az elemzők ezeket a rendkívül változatos nézeteket jellegzetesen két, egymással állítólag ellentétesnek minősített, táborba sorolják, melyeket a „primordializmus”, illetve „konstruktivizmus” címkével látnak el. Ez a vita néhány kiváló kutatási projektet eredményezett, de amíg ezekben az alapvető fogalmi kérdésekben nem közelednek egymáshoz a nézetek, a társadalomtudományi fejlődés lassú marad.

A jelen tanulmány ehhez a közeledéshez járul hozzá azzal, hogy a vitát az elemzés sokkal alapvetőbb szintjének kedvezőbb pontjáról indítja el, és közvetlenül az etnikai politika legalapvetőbb kérdését teszi fel: miért létezik egyáltalán „eticitás”? A kérdés megválaszolásához a tanulmány mikroszintű elemzését nyújtja annak, hogy az emberek miért és hogyan hajlamosak makroszintű identitás-kategóriák szerint gondolkodni és cselekedni. Ennek során olyan jelentős, új pszichológiai meglátásokat hasznosít, amelyek nem annyira a konstruktivizmus–primordializmus vitára vetnek fényt, mint inkább lehetővé teszik számunkra a vita meghaladását, egy alapvetőbb előfeltételt véve kiindulópontként. Az eredmény rámutat arra, hogy az etnicitás miért sajátos, és miért azonosítják jelentős politikai dinamikákkal olyan változatos területek kutatói, mint a szociológia, antropológia és politikatudomány. Kiderül majd, hogy sem a konstruktivizmus, sem a primordializmus nem kielégítő. Habár az identitás lényegileg helyzetfüggő és mindig változó, a primordialista értelmezések méltatlankodása ellenére sohasem „sokrétű”. Emellett, amit mi identitásként gondolunk el, az sokszor „ösrégi” és „feléleszthető” – erre az értelmezésre hajlanak a primordialisták. Amellett érvelek majd, hogy ez a szemléletmód, amint elvetjük a *konstruktivizmus* és *primordializmus* haszontalan címkéket, jobban érthetővé teszi a társadalomtudományi megállapítások egészét, mint az alternatív felfogások, ezáltal szilárdabb építőköve lehet a társadalomtudományi elmélet fejlődésének.

## Csoportelméletek és elméletcsoportok

Az elméletírók rendszerint azzal kezdik, hogy az általában „primordializmusnak” nevezett, illetve „konstruktivizmus”, „körülmenyfüggőség” vagy

---

6 Fearon, J. D.: *What is identity (as we now use the word)?* kézirat, 1999. november 3.; Fearon, J. D. – Laitin, D. D.: *Violence and the social construction of ethnic identity. International Organization*, 2000, 54(4), 845–877.; Laitin, D. D.: *In formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1998.

„instrumentalizmus” változatos terminusokkal illetett (általam a továbbiakban *konstruktivizmusként* hivatkozott) elméletek közötti vitát tárgyalják. Van abban valami ironikus, hogy az „etnikai” alanyaik viselkedésének árnyalására igencsak érzékeny tudósok olyan készségesen átveszik ezeket a címkéket, amelyek sok esetben jelentősen leegyszerűsítik a tárgyalt munkákat.<sup>7</sup> Mindemellett, előrevetítve a jelen tanulmány központi érvelésének egy részét, a tudósok azért tartották szükségesnek a művek leegyszerűsítő kategorizálását, mivel az etnicitás minden egyes tudományos megfogalmazásának a „valósága” gyakran annyira összetett és annyira finom különbségeket mutat más ilyen nézetekkel szemben, hogy mindegyiket a saját fogalmai szerint, egy átfogó szakirodalmi áttekintésben tárgyalni sokkal nagyobb szövegmennyiséget eredményezne, mint amennyit az olvasók meg akarnának emészteni, a folyóirat-szerkesztőkről nem is beszélve. Így a primordializmus és a konstruktivizmus kategóriái hasznos hivatkozásként működhetnek, ha valaki a másokéhoz viszonyítva el akarja helyezni a munkáját.

Az etnikai csoportok primordialista leképezését különböző, a társadalom „falát” alkotó kövekhez lehet hasonlítani. Ahogy az építőkövek között, a csoportok között is éles és tartós határok vannak. Minden csoportnak megvannak a maga sajátos összetevői (kultúra, hagyományok, történelem, fizikai jellemvonások, nyelvhasználat, vallás stb.), amelyek szintén nem változnak, és amelyek rendszerint következetesen oszlanak meg a csoporton belül. Általában a kiterjedt rokoni kapcsolatokat tartják annak a kritikus elemnek, amely az egyes csoportokat egybefogja, és érzelmi töltettel itatja át.

A saját maguk és mások által „primordialistának” tartott kutatók ritkán csatlakoznak annyira szigorúan ezekhez a tanokhoz, mint ahogy tudós vetélytársaik azt gyakran feltételezik. A geológusokhoz hasonlóan a primordialisták sem állítják, hogy vizsgálódásaik tárgya örökkévaló; ezzel szemben minden bizonnyal behatárolható az időszak, amikor mind a csoportok, mind a geológusok által vizsgált kövek létrejöhettek. Amint azt a magát primordialistaként számon tartó Van Evera megjegyzi, „az etnikai identitások nincsenek bevésve a génjeinkbe”;<sup>8</sup> de amint kialakultak, a csoportok igen hajlamosak a fennmaradásra. Az általában korszakalkotó primordialistaként idézett Even Shils<sup>9</sup> explicit módon ír arról, hogy a kötődések primordialitása nem valóságos, hanem akként érzékeljük; világos, hogy az

7 Egyesek úgy birkóznak meg a feladattal, hogy a konstruktivizmus kategória alosztályait állítják fel. Lásd: Chandra, K.: *Constructivist findings and their non-incorporation*. APSA-CP, 2001, 12(1), 7–11. és Fearon–Laitin: i. m.

8 Van Evera, S.: *Primordialism lives!* APSA-CP, 2001, 12(1), 20.

9 Shils: i. m.

emberek „normálisan” különböznek a csoportjukhoz való ragaszkodás intenzitása tekintetében, és hogy rendszerint csak kevés rendíthetetlen hívő van. Hasonlóképpen: a szintén sokat hivatkozott munkájában Geertz<sup>10</sup> nem annyira az élet tényleges „adottságairól” beszél, hanem inkább a „felvállalt” adottságairól, ez pedig feltételezi a kategória és az egyén között közvetítő észlelés kritikus elemét.<sup>11</sup> Emellett Geertz azt állítja, hogy ezek a csoportidentitás rendszerek évszázadok alatt kristályosodnak ki, és meglehetősen stabilak a jelentős társadalmi megrázkódtatásokkal szemben. A Shils és Geertz utáni primordialisták szintén elsősorban a csoportok primordialitásának a csoport általi percepciójára, és nem tényleges vérségi kötelékek múltjára és abszolút kulturális kötelékekre hivatkoznak, de azt állítják, hogy ezek a percepciók hatással vannak a viselkedésre.<sup>12</sup> Van den Berghe<sup>13</sup> jóformán az egyedüli olyan szerző a szakirodalomban, aki explicit módon a primordializmus biológiai alapja mellett érvel; szerinte az emberiség kialakította a nepotizmus ösztönét, amely ma a népek közötti minden jelentősebb fizikai különbséget megragad a csoportok kialakítása végett.

A konstruktivisták számára azonban a „kőfal” egy sokkal kevésbé rögzített struktúrát elfedő homlokzat. Mérföldkönek számító munkájában Barth<sup>14</sup> amellett érvel, hogy adott etnikai csoport meghatározó jellemzője nem a kultúra vagy rokonság sajátos elemei, amelyek megkülönböztetik más csoportoktól, hanem a határok érzékelésének és fennmaradásának a pusztá ténye. A csoporthoz tartozás feltételei és maga a csoporthoz tartozás az idők során változik, amint az emberek helyet változtatnak, és új hagyományokat és életmódokat alakítanak ki, de maga a csoport, mint a társadalmi élet szervezőelve mindemellett megmarad. Barth<sup>15</sup> ugyan nem állít fel elméletet a csoporteredetről, de számos más konstruktivista pontosan ezt helyezi a középpontba, és azt állítja, hogy a modernizáció, vagy akár a konkrét állampolitika jelentős szerepet játszik csoportok kialakításában ott, ahol azelőtt nem létezett csoporttudat. Azt állítják tehát, hogy az etnikai csoportok nem az ősidők maradványai, hanem újabb keletű jelenségek. Számos konstruktivista úgy látja, hogy az etnikai identitások, amint kialakul-

---

10 Geertz, C. (ed.). *Old societies and new states...* Id. kiad.

11 Ezt támasztotta alá S. Wilkinson, valamint a Laitint idéző Fearon (*What is identity - as we now use the word?* id. kézirat) is.

12 Gil-White, F. J.: How thick is blood? *Ethnic & Racial Studies*, 1999, 22(5), 789–820.

13 Van den Berghe: i. m.

14 Barth: i. m.

15 Barth: i. m.

tak, tartóságok maradnak.<sup>16</sup> Mások a konstruktivizmust egy lépéssel tovább viszik, és azt állítják, hogy a nemzeti identitások fokozatosan elhalványulnak majd, ahogy a modernizáció hatására fokozódnak a népek közötti kölcsönhatások.<sup>17</sup> Megint mások még tovább mennek, amellet érvelve, hogy az identitások soha nem lesznek „zártak”, és hogy az emberek bizonyos megkötések között (ár, képességek, testi adottságok stb.) mindig legalább valamennyire szabadok lesznek annak megváltoztatásában.<sup>18</sup> Ez utóbbi nézet a populáris etnikai identitások elit általi manipulációját nagy területen látja érvényesülni; a manipulációt ezek a szerzők kulcsfontosságú okozati tényezőnek látják az etnikai politikában.

Számos elméletíró a primordializmus és a konstruktivizmus szintetizálására törekszik, rendszerint lefaragva többé-kevésbé különálló területeket, hogy azokkal magyarázzák meg az emberi viselkedést. Laitin szerint<sup>19</sup> a kultúra Janus arcú, egyszerre rendelkezik egy kényszerítő, primordialis elemmel, és egy manipulálható, rugalmas, megalkotott elemmel – ezt az elgondolást dolgozta ki Fearon.<sup>20</sup> Scott szerint<sup>21</sup> az identitás primordialis, de viszonylagos fontossága konstruált. Nagata<sup>22</sup> azt mutatja ki, hogy a körülmények határozzák meg, hogy a közös kultúra bizonyos aspektusai hogyan és miért „primordializáltak” annyira, hogy az emberek végül primordialisként fogadják el azokat, hogy meghatározhassák, ki tagja a csoportnak. Egyesek új címkéket dolgoznak ki a saját munkájukra. Smith<sup>23</sup> figyelemre méltó ese-

16 Anderson: i. m.; Gellner, E.: *Nations and nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1983.

17 Deutsch, K. W.: *Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*. MIT Press, Cambridge, MA, 1966.; Haas, E.: What is nationalism and why should we study it? *International Organization*, 1986, 40(3), 707–744.

18 Banton, M.: *Ethnic and racial consciousness* (2. kiadás). Longman, New York, 1997; Brass, P. R.: *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Sage Ltd., London, 1991.; uő: *Theft of an idol: Text and context in the representation of collective violence*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997.; Brubaker: i. m.; Gorenburg, D.: Identity change in Bashkortostan. *Ethnic & Racial Studies*. 1999, 22(3), 554–580.; Nagel, J.: Constructing ethnicity. *Social Problems*, 1994, 41(1), 152–176; Okamura, J.: Situational ethnicity. *Ethnic & Racial Studies*. 1981, 4(4), 452–465; Royce: i. m.

19 Laitin: i. m.

20 Fearon: *What is identity (as we now use the word)?* id. kézirat.

21 Scott, G. M., Jr.: A resynthesis of the primordial and circumstantial approaches to ethnic group solidarity. *Ethnic & Racial Studies*. 1990, 13(2), 147–171.

22 Nagata, J.: In defense of ethnic boundaries. In Keyes, C. F. (ed.): *Ethnic change*. University of Washington Press, Seattle, 1981, 88–116.

23 Smith: i. m.

tében az *etnoszimbolizmus* azt jelenti, hogy a nemzeteket egybefogó szimbólumok ősiek és tartósak lehetnek annak ellenére, hogy a csoportok új módon idézhetik fel őket új célokból, különböző időszakokban. Horowitz korszakalkotó munkája<sup>24</sup> nem tesz erőfeszítéseket az elméletek kategorizálására; az etnicitást úgy fogja fel, mint amelynek a kiterjedt rokonság van a középpontjában, de mint ami ugyanakkor többdimenziós, és így manipulálható is.

A jelen érveléshez a tárgyalt szakirodalomból levont két általános következtetés használható. Elsősorban úgy tűnik, hogy a primordializmus–konstruktivizmus megkülönböztetés bizonyos értelemben hibásan alkalmazott, és elfed egy alapvető kérdést. A valóságra figyelő primordialisták és konstruktivisták egyetértenek abban, hogy az identitás a történelem bizonyos, azonosítható időszakában konstruálódik (például a primordialitásról alkotott hiedelmek alakulnak ki), hogy szimbolikus tartalma az idők során bizonyos mértékig változhat, és hogy legalább egy kis eltérés lelhető fel a tagok között a csoportidentitás intenzitása vagy természete tekintetében. Továbbá sok konstruktivista osztja a primordialisták azon nézetét, hogy a csoportidentitás, amint kialakul, rendszerint stabil marad. A legszembeeszköbb határ tehát azok között van, (a) akik fenntartják, hogy az egyén viszonylag könnyen válthat identitást, még akkor is, ha az identitás „kikristályosodott” formában van jelen a társadalomban, és (b) akik amellett érvelnek, hogy ez praktikus szándékok és célok miatt lehetetlen, mivel az emberek az etnicitásról primordiális fogalmakban gondolkodnak. Ha az első nézetet „instrumentalistának” nevezzük, lévén, hogy a korlátozott egyéni etnikai identitás instrumentális módosításának a lehetőségére utal, akkor úgy tűnik, hogy az igazi vita az instrumentalisták (Barth, Banton, Brass, Brubaker, Fearon, Gorenburg, Laitin, Nagel, Okamura és Royce) és azok között van, akiket „tartósság-elvűeknek” [perdurabilists] lehet nevezni, akik a már kialakult, egyéni szintű etnikai identitást rendkívül tartósnak (öröknek) tartják (Anderson, Deutsch, Geertz, Gellner, Gil-White, Haas, Horowitz, Nagata, Scott, Shils, Smith és Van Evera). Azt állítva, hogy az emberek kevésbé bezártak, az előbbi csoport nem tulajdonít oly mértékű inherens érzelmi töltetet az etnicitásnak, mint az utóbbi. Ha a vitát többé nem a régiség vagy konstruáltság fogalmaival folytatjuk, hanem áthelyezzük arra, hogy az egyének mennyire erősen kötődnek az etnikai identitáshoz, világosabbá válik, hogy a meggyőző megoldáshoz választ kell adnunk arra, hogy miért

---

24 Horowitz: i. m.

van az embereknek „identitásuk”?<sup>25</sup> A következő oldalak ezt a megoldást és a kérdésre adható választ célozzák meg.

A tárgyalt szakirodalomból levonható másik általános következtetés, tekintettel a feltett kérdés központi jellegére az, hogy meglepő módon a politikatudományban, antropológiában, szociológiában és történelemben mérésekre számító művek közül csak kevés használja fel a témáról a pszichológia területén végzett kiterjedt kutatásokat.<sup>26</sup> Ez számos nehézséghez vezetett mind az instrumentalisták, mind a tartósság-elvűek számára. Egy megalapozó pszichológiai elmélet nélkül például a politikai jelenségeket az etnicitás „elit általi manipulációjaként” értelmező instrumentalisták fel sem teszik a kérdést, hogy ez a manipuláció miért sikeres? Azaz mi teszi az etnicitást hatékony eszközzé az elit kezében? Így Brass<sup>27</sup> az indiai „hindu-muzulmán lázongásokat” a szervezett, elit „tűzörök” gyűjtogató hatású szerepét hangsúlyozva értelmezi. De miért van az, hogy ami fölött ezek a tűzörök öröködnék, „tűznek” tekintik, és nem valami kevésbé gyúlékonyak, mint például az észlelés kategóriái vagy az információsűrűség? Hasonló nehézségekkel szembesül számos tartósság-elvű értelmezés. Valóban, ahogy Finlayson megjegyezte,<sup>28</sup> pusztán közönséges feltételezés, hogy az etnikai kötelékek „érzelmet” vagy „szenvédélyt” foglalnak magukban a „természetük” miatt: összességében véve a legtöbb esetben a szerzők nem igazán magyarázzák meg, hogy az etnikai indítékok egyáltalán miért erősebbek, mint mondjuk az anyagiak. Connor szenvedélyesen ír az etnikai-nemzeti kötelék természetéről anélkül, hogy akár egyetlen forrást is idézne, amely azt világosan megmagyarázná. Hasonló módon Smith is megelégszik azzal, hogy egyszerűen kijelentse, az etnikai szimbolizmusnak sajátos hatalma és érzelmi varázsa van, de munkáját nem alapozza pszichológiai kutatásokra. Ugyanígy Geertz<sup>29</sup> is azt állítja, hogy a primordiális érzelmek ereje a „személyiség nem racionális” alapjaiban gyökerezik, de lényegében itt meg is áll. Ily módon, világos pszichológiai megalapozás nélkül az etnicitás számos elmélete

25 D. Posner évekkel ezelőtt feltette ezt a kérdést a néhai M. Saroyannal közösen tartott szövegértelmező kurzuson.

26 Kiemelkedő kivételnek számít Brubaker és társai írása (*Ethnicity as cognition* – id. kiad.), Fearon idézett kézírata, Horowitz *Ethnic groups in conflict* című műve (id. kiad.) és Laitin 1998-as könyve (*Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad* – id. kiad.).

27 Brass, P. R.: *Theft of an idol: Text and context in the representation of collective violence*. Id. kiad.

28 Finlayson, A.: Psychology, psychoanalysis and theories of nationalism. *Nations & Nationalism*. 1998, 4(2), 145–146.

29 Geertz, C. (ed.). *Old societies and new states...* Id. kiad. 128.

vagy tautológiába fullad, vagy megmagyarázatlanul hagyja a legérdekesebb jelenségek némelyikét.

Az etnicitásról folytatott vita szerencsés újraindításával a jelen tanulmány egy alapvetőbb szemszögből közelíti meg újra a kérdést, egy olyan elméleti tételt állítva fel magáról az identitás természetéről, amely a pszichológiai kutatásokba ágyazódik. Ez a tétel és a belőle eredő következtetések olyan különböző társadalomtudományi kutatásokat fognak egybe, amelyeket egymástól nagymértékben elszigetelten végeztek el, de amelyekben megvan a lehetőség a kölcsönös megtermékenyítésre.<sup>30</sup> Gyakran olyan megállapítások, amelyek valaha egymásnak ellentmondóknak tűntek, váratlan módon egymást kiegészítőkné bizonyulnak.<sup>31</sup>

### Az identitás, mint „szociális radar”

Hasznos, ha az identitás fogalmát úgy kezeljük, mint a személyes referenciapontok összességét, amelyre az emberek támaszkodnak, hogy eligazodjanak a társadalomban, amelyben élnek, hogy értelmezni tudják a társadalmi kapcsolatok számtalan konstellációját, amelyekkel találkoznak, hogy megtalálják a helyüket ezekben a konstellációkban, és hogy megértsék az ebben a kontextusban adódó cselekvési lehetőségeket. Bizonyos értelemben az identitás egyfajta szociális radar, észlelési eszköz, amelyen keresztül az ember megláthatja, hol a helye az emberi környezethez viszonyítva. A legalapvetőbb értelemben tehát a *csoportokat* a társadalmi referenciapontokkal való mindennapi kapcsolataik határozzák meg. Természetesen a csoportviselkedés valósága ennél sokkal többet feltételez, de elméleti kiindulópontként ez a tétel alapvető.

Ez az állítás a modern társadalompszichológia egyes megalapozóira utal vissza. Talán Mead<sup>32</sup> volt az első, aki mellett érvelt, hogy az énfelfogások inherensen az én és azon társadalmi közösség közötti kapcsolatról szólnak, amelynek az én része, és amelyben az én egyedülálló módon

---

30 Ezáltal a tétel a jelentések közhasználatból való lepárlására tett erőfeszítéseket támogatja (Fearon id. kézirat, Laitin: *Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. Id. kiad.).

31 Így nem mondható el, hogy minden szerző, akinek az empirikus eredményeit idézem, a jelen íráshoz hasonlóan értelmezi azokat. Ahol a tanulmány eltérő értelmezéseket nyújt, megkülönböztető teszteket biztosít.

32 Mead, G. H.: *Mind, self, and society* (C. W. Morris, ed.). University of Chicago Press, Chicago, 1934, 200–202.

pozicionált.<sup>33</sup> Az öntudat szerint az a folyamat, amelynek során valaki képes lesz önmagát mások szemszögén keresztül látni. Habár Freud<sup>34</sup> keveset írt az identitásról, és nagy hangsúlyt fektetett az ösztönéből érkező viselkedési késztetésekre, az ő felfogásában az én soha nincs szabadjára engedve, mivel az ego és a szuperegó mindig korlátozza és szembeszegül vele – mindkettő a külvilággal való kapcsolatokat közvetítő struktúra.<sup>35</sup> A pszichoanalitikus hagyományt az identitás fogalmának a tárgyalása érdekében alakító Erikson a freudi fogalmakat egy társadalmibb jellegű kontextusba helyezte, azt állítva, hogy az identitást nem lehet megérteni a társadalmi környezettől elhatárolva: „Tulajdonképpen a pszichológiai és a társadalmi, a fejlődési és a történelmi közötti kölcsönhatás, amelyben az identitás kialakulása ősi jelentőségű, csak egyfajta *pszichoszociális relativitásként* képzelhető el.”<sup>36</sup>

A közelmúltban sok szociálpszichológus találta meg a kiterjedt kísérleti igazolását annak a feltételezésnek, hogy a bizonytalanság lecsökkentése alapvető emberi motiváció, amely a csoportokra való tagolódás szinte univerzális emberi hajlamát ösztönzi.<sup>37</sup> Ahogy Hogg és Mullin megfogalmazták: „Az emberekben alapvető szükséglet van arra, hogy a világot és az általuk abban elfoglalt helyet biztosnak érezzék – a szubjektív bizonyosság a létezését jelentéssé teszi, és ezáltal önbizalmat ad abban, hogyan viselkedjünk, és mit várjunk el a minket körülvevő természeti és társadalmi környezettől.”<sup>38</sup>

A bizonytalanság visszatetsző, mert megfeleltethető az életünk feletti irányítás hiányának. A szubjektív bizonytalanság ezért olyan érzéseket vált ki, mint a nyugtalanság és a félelem.<sup>39</sup> A biztonságkeresési ösztön ere-

33 Lásd még a Mead könyvéhez Morris által írt bevezetőt, x, xxiii.

34 Freud, S.: *The ego and the id*. W. W. Norton. New York, 1923/1960. Magyarul: *Az őszvalami és az én*. Panthenon, 1937; Hatágú Síp, Budapest, 1991.

35 Erikson, E. H.: *Identity, youth, and crisis*. W. W. Norton, New York, 1968, 20–22.

36 Erikson: i. m. 23.; Erikson, E. H.: *Identity and the life cycle*. W. W. Norton, New York, 1980, 18–20. Eredeti kiadás: 1959.

37 Brown, R.: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Blackwell, Oxford, UK, 1988, 227.; Gaertner, L. – Sedikides, C. – Vevea, J. L. – Iuzzini, J.: The “I”, the “we”, and the “when”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, 83(3), 586.; Hogg, M. A. – Mullin, B. A.: Joining groups to reduce uncertainty. In Abrams, D. – Hogg, M. A. (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 253–255.

38 Hogg–Mullin: i. m. 253–255.

39 Hogg–Mullin: i. m. 253–255; Van der Dennen, J. M. G.: Ethnocentrism and in-group/out-group differentiation. In Reynolds, V. – Falger, V. – Vine, I. (eds.): *The*

detének az evolucionista magyarázata nagyon is valószínű,<sup>40</sup> annak ellenére, hogy egy ilyen jellegű állítást ma már lehetetlen végérvényesen igazolni.

Ezek a kutatók azt állapítják meg, hogy az emberek hajlamosak oly módon kategorizálni magukat és másokat, hogy az segítsen nekik a belakott társadalom értelmezésében. Ez megkönnyíti a kategorizációk alá sorolt és az azokon kívüli egyének felismerését és a nekik való válaszadást.<sup>41</sup> Ezek az értelmező folyamatok (személyes hivatkozási pontok kialakítása) időnként lehetnek tudatosak, de amint Brown megjegyzi,<sup>42</sup> automatikusan, az értelmező tudtán kívül is megjelenhetnek. Ezeket a folyamatokat, nevezetesen a kategorizációra való hajlamot nagyfokú hasonlóság esetében is, a kisgyerekeknél szintén megfigyelték.<sup>43</sup> Nem szabad azt gondolnunk, hogy a bizonytalanság csökkentése az emberi cselekvés egyetlen mozgatórugója, mivel az gyakran egyéb jelentős célok megvalósításának is az előfeltétele, ilyenek a túlélés és a jólét. Hogg és Mullin megjegyzi,<sup>44</sup> hogy az emberek az élet azon területein küzdenek a bizonyosságért, amelyek szubjektív módon fontosak számukra.

Ezek a megállapítások egybecsengenek a különböző pszichológiai aldiszciplínák területén elért számos érdekesítő empirikus eredménnyel. Az egyik legszélesebb körben idézett eredmény a társadalmi identitás-elméletként [social identity theory – SIT] ismert kutatási programból származik. Az elmélet egyik úttörőjeként számon tartott Tajfel<sup>45</sup> és társai úgy gondolták, hogy az emberi csoportképző hajlam eredetének felkutatása érdekében megkeresik azt a „minimális csoportot”, azt a „legáttetszőbb” feltétel-együttest, amely kitapintható, csoportorientált viselkedést generál. Tajfel felfedezte, hogy az emberek alapvetően akkor kezdenek „csoportként” viselkedni, és a saját csoportjukat (ingroup) részesíteni előnyben, amikor bizo-

---

*sociobiology of ethnocentrism: Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism.* University of Georgia Press, Athens, 1987, 47.

40 Tobby, J. – Cosmides, L.: The psychological foundations of culture. In Barkow, J. H. – Cosmides, L. – Tobby, J. (eds.): *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture.* Oxford University Press, New York, 1992, 19–136.; Van der Dennen: i. m. 47.

41 Brown: i. m. 227.

42 Brown, R.: *Group processes: Dynamics within and between groups* (2<sup>nd</sup> ed.). Blackwell, Malden, MA, 2000, 264.

43 Hirschfeld, L. A.: *Race in the making: Cognition, culture, and the child's construction of human kinds.* MIT Press, Cambridge, MA, 1996, 195.

44 Hogg–Mullin: i. m. 253–555.

45 Tajfel, H.: Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology.* 1982. 33. 1–39.

nyos mértékig a többi csoporttaggal *közös sorsról* beszélhetünk; ez a megállapítás összhangban van azzal a nézettel, hogy a csoportok a társadalmi környezetre vonatkozó közös referenciapontokat feltételeznek. Ez a sorsközösség azonban tényleg lehet „minimális”, és mégis jelentős csoportorientált viselkedést eredményezhet. Tajfel résztvevői következetesen a saját csoportot részesítették előnyben még akkor is, amikor a csoportokat úgy alakították ki, hogy az embereket olyan jelentéktelen közös jellemzők alapján kategorizálták, hogy túl- vagy alábecsüljük-e egy adott oldalon található írásjelek számát. Végül megállapította, hogyha egyszerűen csak azt mondjuk az embereknek, hogy adott csoporthoz tartoznak, ez elég a csoportorientált viselkedés kialakításához.<sup>46</sup> Habár Tajfelnek ezeken a felfedezéseken alapuló egyes állításainak érvényességét bizonyos szerzők leszűkítették, a legfőbb eredmény, amely szerint a minimális kategorizáció csoportorientált viselkedést eredményez, nagyon eltérő kultúrákban is megismétlődött, igazolva Brown tételét, mely szerint ez egy „empirikus konszenzus”.<sup>47</sup> A minimális közös sorsban adódó eltérések ellenállnak a kihívásoknak; Tajfel feljegyezi,<sup>48</sup> hogyha a csoportok közötti kategorizáció és a személyek közötti hasonlóság szembekerülnek egymással, a kategorizáció fennmarad. Ez azt is jelenti, hogy ami az emberi csoport kialakulását vezérli, az kevésbé a lehetséges tagok minősége (amint azt a szociobiológiai elméletek gyakran feltételezik<sup>49</sup>), inkább a lehetséges tagok viszonylagos társadalmi pozíciójának a minősége a társadalmi közeg egy közös hivatkozási pontjával szemben (valami, ami sorsközösséget hoz létre).

Ez az érvelés nem úgy értelmezendő, mint ami a közismert formájában értett társadalmi identitás-elméletre alapul, hanem úgy, mint ami segít meg-

---

46 Tajfel: i. m. 23.

47 Brown: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad. 224. Például Tajfel azzal mérte a csoportorientált viselkedést, hogy az alanyok mennyiben részesítették előnyben a saját csoportot az anyagi jutalmazás során. Ez a favoritizmus a kísérletekre jellemző, a saját csoporton belüli kölcsönösségre vonatkozó, de Tajfel által fel nem ismert elvárásoktól függőnek bizonyult (l. Gaertner, L. – Insko, C. A.: Intergroup discrimination in the minimal group paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000, 79(1), 77–94; Yamagishi, T.: *The group heuristic*. Az intézmények és a viselkedés együttes fejlődéséről tartott workshopra készített kiadatlan kézirat; Santa Fe Institute, 2003. január). Ettől az elvárástól eltekintve azonban a csoportorientált viselkedés (pozitívabb érzések tulajdonítása a saját csoportnak, mint az idegen csoportnak egy felmérési eszköz segítségével) mégis fellelhető, más formában ugyan, mint az anyagi díjazás megítélése. (L. Yamagishi id. kézirat)

48 Tajfel: i. m. 24.

49 Van den Berghe: i. m.

magyarázni vagy értelmezni annak egyes fontos megállapításait, ahogy azt a jelen eszmefuttatás fontos pszichoanalitikai megállapításokkal (Erikson, lásd fentebb) és kognitív (lásd lentebb) pszichológiai hagyományokkal is megteszi. Tulajdonképpen ez a tanulmány kifejezetten elveti azt a társadalmi identitás-elméleti felfogást, hogy az erőteljes csoportkialakítást egy lényegileg diszkriminatív késztetés vezeti, hogy az emberek önbecsülést a pozitív módon értékelt csoportokhoz való társulásból nyernek, hogy ily módon azért kategorizálnak, hogy pozitív jellemzőket társítsanak a saját csoportjukhoz, és negatívakat az idegen csoportokhoz – ez valóban egy pesszimista elmélet. Ehelyett, amint a fentiekben leírtuk, a kulcsfontosságú „ok”, amely meghatározza az erőteljes csoportkialakítást és a kategorizáló gondolkodásmódot, az inkább a bizonytalanság csökkentése. Hogg és Mullin<sup>50</sup> a bizonytalanság csökkentésével és az önbecsüléssel kapcsolatos hipotézisek közvetlen, szemtől szembeni tesztelését végezte el úgy, hogy Tajfel minimális csoport kísérleteit<sup>51</sup> ismételte meg nagyobb és kisebb fokú bizonytalansági tényezők mellett. Figyelemre méltó az a megállapításuk, hogy a kísérletek során kialakított önbecsülés a bizonytalanság szintjétől függ.<sup>52</sup> Ezek és más kutatások azt sugallják, hogy az emberek abból a készségükből tesznek szert önbecsülésre, hogy valamelyes kognitív renddel (jelentéssel társadalmi kategóriákkal) ruházzák fel a bizonytalan társadalmat.<sup>53</sup> Az állítás tehát, hogy hasznos lehet, ha az identitást egy bizonytalan világban való önelhelyezés eszközeként látjuk, összhangban van a kortárs kutatásokkal, amelyek hangsúlyozzák mind az identitás alapvető fontosságát, mind az emberi viselkedést meghatározó pszichológiai erőket.

Így tehát az identitás szükségszerűen helyzetfüggő és mindig változó. Mivel az identitást az egyénnek a társadalomhoz való kapcsolata határozza meg, és egy abban való önelhelyezést képvisel, lényegileg helyzetfüggő.

---

50 Hogg–Mullin: i. m.

51 Tajfel: i. m.

52 Az önbecsülés erős hipotézisét más módon is támadják. Lásd Abrams, D.: *Social identity, social cognition, and the self*. In Abrams, D. – Hogg, M. A. (eds.): *Social identity and social cognition*. Id. kiad. 196–229. 202.; Brown: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad. 334–336; Farnham, S. D. – Greenwald, A. G. – Banaji, M. R.: *Implicit self-esteem*. In Abrams–Hogg (eds.): *Social identity and social cognition*. Id. kiad. 230–248.; Forsyth, D.: *Group dynamics* (3. kiad.). Brooks/Cole, Belmont, CA, 1999, 80.; Hogg–Mullin: i. m. 251.

53 A kísérletekben megfigyelt, a saját csoportot favorizáló viselkedés más tényezők közül ered, például a saját csoporton belüli kölcsönösség (lásd 47. lábjegyzet) vagy pusztán értelmezési hajlam (Forsyth: i. m. 387.) alapján elvárt anyagi nyereség.

gő.<sup>54</sup> Ennek egyik fontos következménye, hogyha az egyén környezete változik, akkor maga az identitás is változik, mivel a környezeti változás az egyén adott környezethez való kapcsolatának legalább egy minimális szintű újraértékelését kényszeríti ki. Továbbá, mivel az identitás közvetlenül függ a társadalmi közeg állapotától, azt látjuk, hogy az identitás nem lehet egy stabil lelkiállapot, ezzel szemben inherensen dinamikus,<sup>55</sup> „állandó alakulásban van”.<sup>56</sup> Az identitás naponta változik (még ha csak érintőlegesen is), amint az egyén új helyzetekkel szembesül, újabb embereket ismer meg, új szakismeretekre tesz szert a munkahelyén, vagy új intézmények autoritása alá kerül. Ezeknek az apró változásoknak valós, bár gyakran tudattalan következményei vannak a viselkedésre. A fentiekben részletesen leírtuk Tajfel kutatásait, mivel azok ténylegesen bemutatják, hogy mennyire jelentéktelen „helyzeti változásra” van szükség jelentős identitásváltozás kiváltásához adott egyén esetében; ellenőrzött körülmények között egy csoportba való pusztán besorolás elég a csoportorientált viselkedés kiváltásához.<sup>57</sup> Még Erikson,<sup>58</sup> a pszichoanalízis ikonja is nagymértékben alapozza identitáselméletét a külső társadalmi változásra. Ő azzal érvel, hogy az emberek rendszerint különböző szintű változásokat élnek meg a társadalommal való kapcsolatukban az élet különböző szakaszaiban; a legerősebben megélt változás rendszerint a kamaszkorban következik be, mivel ebben az időszakban drámaian változik a mód, ahogyan a környezet kihat az egyénre. Mindemellett Erikson azt is hangsúlyozza, hogy az identitás sohasem „kialakult”, még a kamaszkor után sem, hanem élethosszig tartó fejlődés. Az identitás, mint személyes referenciapontok összessége nem feltételez szükségszerűen passzivitást az egyén részéről, az emberek ugyanis tevélegesen változtathatnak a módozatokon, ahogyan a társadalommal kölcsönhatásban vannak, és ahogyan az viszonyul hozzájuk; lásd Erikson identitáskeresés fogalmát.

Természetesen az emberek hajlamosak egyfajta folyamatos identitást megélni, gyakran akár az identitás állandósága vagy stabilitása formájában. A pszichológusok ezt a ténnyel magyarázták, hogy nem minden változik mindig, illetve nem minden változás drámai változás. Az egyén számára legfontosabb referenciapontok közül számos valószínűleg meglehetősen

---

54 Okamura: i. m.; Royce: i. m.

55 Erikson: *Identity, youth, and crisis*. Id. kiad. 22–24.

56 Cohen, A.: *Two-dimensional man: An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. University of California Press, Berkeley, 1974.

57 Abrams–Hogg: i. m. 10.

58 Erikson: *Identity and the life cycle*. Id. kiad.

stabil marad, ilyenek a családon belüli kapcsolatok, az állampolgárság, a nem, a nyelvhasználat és a lakhely.<sup>59</sup> Ezeknek a kontextusoknak és az egyénhez fűződő viszonyuknak az emléke szintén egyfajta folyamatosság-érzést kölcsönöz a létezésnek. Továbbá az új helyzetek gyakran nem teljesen idegenek, azok vagy előreláthatók, vagy az egyén valamilyen formában már megtapasztalta azokat. Laitin<sup>60</sup> és Calvert<sup>61</sup> hozzátesszik, hogy a fontos identitásdimenziók, mint koordinációs egyensúlyok stabilak maradhatnak: meglehet például, hogy egy személy nem érez késztetést arra, hogy új nyelv tanulásába fogjon, ha nem biztos abban, hogy mások is ugyanezt fogják tenni; ha mindenki ugyanezt gondolja, nem következik be változás. Ily módon a referenciapontok gazdag *konstellációja* rendszerint megmarad, és tartósnak bizonyul, de bizonyos pontok ezekben a konstellációkban változó mértékben folyamatosan módosulnak, amint az emberek új helyzetekkel szembesülnek. Amint a következőkben kifejtjük, egyes személyes referenciapontok azon a helyzeten túlmutató jelentésre tesznek szert, amelyre eredetileg vonatkoztak, megerősítve az egyén folyamatosság-tudatát. Az állandóan megtapasztalt, csekélyebb identitás-változás annyira megszokott lehet, hogy nem is igazán minősül identitás-változásnak. De ha egy személy, mint ahogy az Erikson által vizsgált kamaszok esetében fontos referenciapontok változnak meg,<sup>62</sup> a hatás mélyreható lehet, és akár „identitásválság” formáját is öltheti.<sup>63</sup>

### Az identitásdimenziók „sűrűsödése”

Ha az identitást úgy fogalmazzuk meg, mint személyes, az ént a társadalomba elhelyező referenciapontok összességét, ezzel többet mondunk róla, mint ha azt állítanánk, hogy az identitás a valóság értelemmel való felruházása (ami szintén igaz). Ezzel azt is mondtuk, hogy minden „identitásdimenzióban” (személyes referenciapont) van egy bizonyos információ-tartalom, az egyén és egy hivatkozott tárgy közötti kapcsolatról szóló információ. A legalapvetőbb szinten ez az információ egyszerűen arról szól, hogy az egyén emberek közös referenciapont által meghatározott sajátos kategó-

59 Abrams: i. m. 208.

60 Laitin: i. m.

61 Calvert, R.: Identity, expression, and rational-choice theory. In Katznelson, I. – Milner, H. V. (eds.): *Political science: State of the discipline*. W. W. Norton, New York, 2002, 568–596.

62 Erikson: *Identity and the life cycle*. Id. kiad.

63 Hogg-Mullin: i. m. 266–267.

riájába tartozik. Eddig az identitásnak ezt a lecsupaszított jelentését tárgyaltuk. De egyes identitásdimenziók egy egyén számára többet is jelenthetnek annak kijelentésénél, hogy „az embereknek ebbe a kategóriájába tartozom”, hozzátéve, hogy „emiatt a következő dolgok lehetnek rám hatással”. Ez utóbbi információtípus fontos része annak, ami az identitáspolitikát érdekessé teszi.

Bizonyos referenciapontok akkor nyernek a hivatkozás egyszerű aktusán túlmutató jelentést, amikor az egyén olyan helyzetbe kerül, amely ezeket a referenciapontokat az egyén kilátásaiban bekövetkező, érzékelhető változásokhoz köti. Ez jellegzetesen akkor történik meg, amikor az egyén sorsát bizonyos mértékben meghatározza egy sajátos kategóriába való tartozása.<sup>64</sup> Így a *kategorizáció* fogalma itt arra utal, ahogyan egy egyén észleli adott kategóriába való tartozását, amely abból adódik, hogy a társadalom valamely aspektusára vonatkozóan másokkal közös referenciaponttal rendelkezik. A geertz-i hagyományban<sup>65</sup> a *sűrű* jelző használata hasznosnak bizonyul a jelentés magas szintjeinek a jelölésére. A személyes referenciapontok vagy kategorizációk tehát akkor lesznek „sűrűbbek”, amikor nagyobb jelentőségre tesznek szert az egyén életében, amikor a referens többféle módon is kihat az egyén életére. Most rátérünk olyan fontos helyzetek tárgyalására, amelyek általában besűritik az identitáskategóriákat.

## Lehetőségek és korlátozások

Felvetettük már, hogy az egyén életlehetőségei közvetlenül függhetnek a társadalmi kategóriáktól (közös referenciapontoktól). Ez többféle módon következhet be.

*Lényegi különbségek.* Az életesélyekben adódó bizonyos korlátozások vagy lehetőségek sajátos különbségfajták velejárói. Talán a legfontosabb ilyen különbség kommunikációs nehézségekkel kapcsolatos. A különböző nyelveket beszélő emberek a nyelvi különbségtevéssel járó tranzakciós hátrányokkal szembesülnek. Ez a más-más nyelvet beszélő és egymással szinte bármilyen társadalmi felállásban találkozó csoportokban azonnal tudatosít egy fontos kategorizációt: azok, akik beszélik adott egyén nyelvét, és azok, akik azt nem beszélik. A kommunikációs hátrányokat a kulturális különbsé-

---

64 Sacks, H.: *Lectures on conversation*, Volume 1. Blackwell, Oxford, UK, 1992, 42., 401.

65 Geertz: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Id. kiad.

gekhez és a nyelvhez társítják. Amint Geertz<sup>66</sup> azt ragyogóan bemutatta, két ember, aki ugyanazokat a szavakat és nyelvtani szabályokat ismeri, ugyanúgy tragikomikus félreértésekbe bonyolódhat, ha nem ismeri közlelő azokat a sűrű szimbolikus rendszereket, amelyeket a másik működtet. Ami egy személynél arcizomrándulás, az a másikinál cinkos kacsintás.

*Emberekre rávetített különbségek.* A kategoriális korlátozások hatalmas tömegét a szélesebb értelemben vett társadalmi közeg, és nem maguk a kategóriák belső természete kényszeríti rá az egyén életlehetőségeire. Világos, hogy amikor emberek egy csoportja (vagy akár csak egyetlen ember) egy másikat különbözőként kezel, és hatalmában áll a másik életlehetőségeinek a befolyásolása az észlelt különbségnek megfelelően, várható, hogy a különbség észlelése fel fog tűnni az említett kezelésben részesített embercsoportnak.<sup>67</sup> Az egyik mód, ahogyan az elit a kategoriális különbségeket fontossá teheti az, hogy azokra alapozza az anyagi források juttatását.<sup>68</sup> A pszichológiai kutatások szintén világosan mutatják, hogy a csoportkategorizáción alapuló, a csoport tagjait fenyegető veszély fennállása, mint például a csoporton belüli konfliktus esetében, rendszerint csoportkohéziót, csoporton belüli favoritizmust, bizalmatlanságot eredményez; ilyen esetben az egyének készek elfogadni a központosított csoportvezetést, nagy hangsúlyt fektetnek a meggyőzésre, a szóban forgó sajátos kérdés szempontjait tekintetbe véve, illetve hiányzik a csoporton belüli kommunikáció.<sup>69</sup> Ezt a hatást jól dokumentálták háborús időkben.<sup>70</sup> Habár sokan vélik úgy, hogy a konfliktus a csoportszolidaritás eredménye, a pszichológiai kutatás feltűnően kevés bizonyítékát találta az állítás igazságának. Sőt, egyes kutatások megállapították, hogy az összetartóbb csoportok nagyobb valószínűséggel alkalmaznak kooperatív stratégiákat fogolydilemma-helyzetekben.<sup>71</sup> Összességében a kimutatások túlnyomó többsége azt jelzi, hogy, amint itt kifejtettük, a csoporton belüli konfliktushelyzetek az érintett csoportok kohézióját erősíthetik, habár nem minden helyzetben.<sup>72</sup>

---

66 Geertz: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Id. kiad.

67 Forsyth i. m. 378-383.

68 Banton: i. m.; Forsyth: i. m. 378-383.

69 Forsyth: i. m., 378.; Tajfel: i. m. 15.; Van der Dennen: i. m. 35-36.

70 Shils: i. m.; Tajfel: i. m. 15.

71 Brown, R.: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad. 200-205.

72 Banton: i. m.; Brown: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad.; Scott: i. m.

## A személyes referenciapontok, mint szemmértékek

Mindeddig feltételeztem azon percepció tökéletes voltát, miszerint az emberek azonnal és pontosan felfogják a társadalom minden elemével való kapcsolatukat, és a kapcsolataik összessége alkotja az identitásukat. A nehézséget az adja, hogy a percepció kritikus eleme ékelődik be minden jelölt és a jelölést végző egyén közé. Ha ezt továbbvisszük, csupán tudatosság kérdése, hogy miben áll az egyén kapcsolata a társadalom különböző aspektusaihoz, ez az elem pedig nem magától értetődő.<sup>73</sup> Tetten érhetők ezen a ponton az identitás-vizsgálatok kognitív megközelítéseiben rejlő hatalmas kilátások.<sup>74</sup>

Ez a tanulmány abból a vitathatatlan nézetből indul ki, hogy az emberi agy egy tökéletlen információ-feldolgozó szerv, és hogy az emberek kognitív kapacitása korlátozott. Habár bizonyos kutatások vitatták, hogy az agy milyen mértékben képes nagyarányú információk feldolgozására, a lényeg az, hogy az agy természete miatt a kiterjedt információk feldolgozása idő- és energiaigényes, és hátráltatja a fokozottan összetett jelenségek értelmezését célzó törekvéseket. Ezt a feltételezést az empirikus kutatók nem vonják kétségbe.<sup>75</sup> Rátérve az egyén személyes referenciapontjai összességeként kezelt identitás területére, világos, hogy bármely kísérlet, hogy tökéletesen megragadjuk az egyén kapcsolatát a társadalom minden részével, hogy egyedülálló módon reagáljunk minden egyénre, hiábavaló feladat még a legkisebb társadalmakban is.

Ha összevetjük a bizonytalanság csökkentésére vonatkozó alapvető emberi késztetést az emberi agy korlátozott kognitív képességeivel, rájövünk egy fontos módra, ahogyan egyes identitásdimenziók (személyes referenciapontok) számottevő „többségteljesítésre” tesznek szert. Amikor viszonylag egyszerű, látható személyes referenciapontok egybevágnak (vagy jelentősen, valószínűsíthetően összefüggésbe kerülnek) más, kevésbé látható, bonyolultabb, független okokból fontos referenciapontokkal, az egyszerűbb, láthatóbb referenciapontok „szemmértékként” (vagy segédeszközként) működhetnek abban a folyamatban, amely során ezen „független okok” összefüggésében más embereket felismerünk és nekik válaszolunk. Ekkor a referenciapontok, akár a csoportcímek is jelentéssel telítődhetnek, nemcsak az erede-

73 Bourdieu, P.: *The logic of practice*. Stanford University Press, Stanford, CA, 1990.; Cohen: i. m.; Geertz: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Id. kiad.

74 Lásd Brubaker és társai megjelenés alatt álló munkáját (*Ethnicity as cognition*).

75 Simon, H. A.: Human nature in politics. *American Political Science Review*, 1985, 79(2), 293–304.; Tobby-Cosmides: i. m.

ti referens vonatkozásában, hanem más, az eredetivel összefüggésbe került referensekkel való kapcsolatok jelölésében. Legerőteljesebb megjelenési formájukban ezek a szemmértékek teljes felismerési mintákat és az abból eredő, ezzel összefüggő megfelelő cselekvést vonhatnak maguk után, olyannyira, hogy kognitív sémákként való elemzésük gyümölcsöző lehet.<sup>76</sup> Hogg és Mullin<sup>77</sup> azt állapítják meg, hogy a csoporttagként való önazonosítás az individualitás, valamint a nem közös attitűdök és viselkedések egyes aspektusainak egy „csoporton belüli prototípussal” való behelyettesítésével jár, ami közösen vállalt, az adott kategorizációra jellemző hiedelmeket, attitűdöket és magatartásokat írelő. A kutatások azt sugallják, hogy egy csoportkategorizáció szemmértékként való elfogadása automatikus, nem irányított kognitív folyamat – tudattalan, gyors, erőfeszítést nem igénylő és akaratlan.<sup>78</sup> Ezek a folyamatok csökkentik a szubjektív bizonytalanságot mind az egyén cselekvésében, mind abban, ahogyan az egyén beilleszkedik a társadalomba, hatékonyabbá és termékenyebbé téve az abban való eligazodást.<sup>79</sup> Amikor több egyénnek kell egyszerre ugyanezt tennie, ezek a szemmértékek hasznos fókuszpontokat nyújthatnak az összehangolt cselekvéshez.<sup>80</sup>

Összefoglalva, az identitás nem egyenletesen megosztott személyes referenciapontok összessége. Ehelyett „darabos”, továbbá sűrű és áttetsző társadalmi kategorizációkat ötvöz. De ha egyes identitáskategóriák a társadalomban való eligazodás céljából szemmérték jellegűvé válnak, míg mások nem, és ha egyetlen, fokozottan sűrű kategória sem határozza meg az emberi interakció minden elemét, mi dönti el, hogy melyik szemmérték lesz aktív?

*Sűrű kategorizációk felidézése.* A kutatások azt mutatják, hogy az emberek rendszerint a kategória *hozzáférhetősége* és a kategória, valamint a megfigyelt társadalmi valóság egymáshoz való *illeszkedése* függvényében kate-

76 A sémákról és (etnikai) identitásról lásd R. Brubaker és társai megjelenés alatt álló művét (*Ethnicity as cognition*), valamint: Knight, G. P. – Bernal, M. E. – Garza, C. A. – Cota, M. K.: A social cognitive model of the development of ethnic identity and ethnically based behaviors. In Bernal, M. E. – Knoght, G. P. (eds.): *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities*. State University of New York Press, Albany, 1993, 223–225.

77 Hogg–Mullin: i. m.

78 Forsyth: i. m. 77.

79 Allport, G. W.: *The nature of prejudice*. Addison-Wesley, Reading, MA, 1954, 19. [Magyarul: Allport, G. W.: *Az előítélet*. Osiris, Budapest, 1999.]; Brown: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad. 227–228.; Erikson: *Identity and the life cycle*. Id. kiad. 30.; Forsyth: i. m. 78.; Hirschfeld: i. m.; Hogg–Mullin: i. m.

80 Calvert: i. m.; Laitin: i. m.

gorizálnak másokat.<sup>81</sup> A pszichológusok két típusú hozzáférhetőséget különítenek el. Egy társadalmi kategória *állandó jelleggel hozzáférhető*, ha az emlékezetben keresztül áll rendelkezésre, és *helyzetileg hozzáférhető*, ha az adott helyzetben keresztül az.<sup>82</sup> Az egyén egy kategorizációt krónikusan hozzáférhetőnek tarthat, ha a kategória gyakran aktiválódik (így frissen megmarad az emlékezetben), ha kognitív módon összekapcsolódik más kategóriákkal, amelyek adott időben használatban vannak, vagy ha az embereknek sajátos okuk van a kategória használatára.<sup>83</sup> Egy kategória helyzeti hozzáférhetősége azt feltételezi, hogy az adott helyzetben valahogyan azonnal hozzáférhető közvetlen kapcsolaton, aktív sugalmazáson és a környezet jelzésein keresztül.<sup>84</sup> Az egyik mód, ahogyan a kategóriák adott helyzetben hozzáférhetőek maradnak, a fenntartott személyközi diskurzus.<sup>85</sup> Hasonló módon Brown<sup>86</sup> feljegyezi, hogyha csak említjük vagy sugalmazzuk a „fekete” kategóriát, mielőtt egy személyt egy másik személy értékelésére felkérünk, valószínűbb lesz, hogy a személy használni fogja a kategóriát és az ahhoz társuló sztereotípiákat.

Mindemellett jelentős kutatások tették rendkívül világossá, hogy egy kategória hozzáférhetősége önmagában nem szavatolja a használatát; az emberek a rendelkezésre álló kategorizációkat az alapján is mérlegelik, hogy azok mennyire jól illenek egy adott szituációhoz. Azaz a hozzáférhető kategóriákat csak akkor használják egy helyzet értelmezésére, ha azok segítenek a helyzet jelentéssé tételében, ha ésszerű, pontos magyarázatot nyújtanak az emberek közötti hasonlóságokra és különbségekre.<sup>87</sup> Ez a működés meglehetősen erősnek bizonyul, felülkerekedik a legsűrűbb kategorizáción is, ha az egy helyzet által felállított követelményekbe kevésbé „illeszkedik”, és ha más kategorizációk, akár egy teljesen új sokkal alkalmasabbnak bizonyul. Kurzban, Tooby és Cosmides<sup>88</sup> kimutatják, hogyha egy helyzetet jól változtatunk meg, az amerikaiak, akiknek a kultúráját átítatja a faji tudatos-

81 Abrams: i. m.; Oakes, P. J. – Haslam, S. A. – Reynolds, K. J.: Social categorization and social context. In Abrams–Hogg (eds.): i. m. 59–79, 59.

82 Hogg–Mullin: i. m. 252.

83 Abrams: i. m.; Hogg–Mullin: i. m. 252.

84 Brubaker et al.: id. kiad. 25.; Hogg–Mullin: i. m. 252.

85 Schegloff, E. A.: Reflections on talk and social structure. In Boden, D. – Zimmerman, D. H. (eds.): *Talk and social structure: Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. Polity, Cambridge, UK, 1991, 44–70.

86 Brown: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Id. kiad., 273–274.

87 Abrams: i. m.; Hogg–Mullin: i. m. 252.; Oakes et al.: i. m. 59.

88 Kurzban, R. – Tooby, J. – Cosmides, L.: Can race be erased? *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2001, 98(26), 15387–15392.

ság, rávehetők arra, hogy még tudattalanul se gondolkodjanak faji fogalmakban. Amikor a kísérlet résztvevőinek egy vitát mutattak be eltérő faji megjelenésű emberek között, a téves emlékezet mintái feltárták, hogy a résztvevők (legalábbis tudattalanul) a faj kategóriát használták segédeszközként arra, hogy felidézzék, ki melyik oldalon állt, amikor nem állt rendelkezésükre világos alternatíva. Ez akkor is így volt, amikor a faji kategóriák távolról sem voltak alkalmasak.<sup>89</sup> De ha a kísérletvezetők egy teljesen önkényes, de látható megkülönböztetést vezettek be (más színű ingek), amelyek jól illettek a vitázó felekre, a résztvevők szinte teljesen elvetették a fajt, mint kategorizációt még tudattalan szinten is, ehelyett a helyzetfelmérést az ingszín szerint strukturálták. „Bármely, azonnal megfigyelhető jellemző – még ha az önkényes is – társadalmi jelentőségre és kognitív hatékonyságra tehet szert, ha érvényesen jelzi a szövetség mintáit.” – mondják Kurzban és társai.<sup>90</sup>

Ezek a megállapítások nagyban megerősítik azt a tételt, hogy ami a társadalmi kategorizációban figyelhető meg, az általában nem a kontextusfüggetlen, bármely társadalmi interakcióra változatlanul rávetülő kognitív reprezentációk működése. Ezzel szemben sűrű személyes referenciapontok kialakításának a folyamatát tükrözi, amely lehetővé teszi a társadalomban való, lehető leghatékonyabb és legsikeresebb eligazodást. Habár a sűrű kategorizációk gyakran meglehetősen stabilak, a kutatások azt is világossá tették, hogy a mód, ahogyan az emberek másokat kategorizálnak, valamint a kategóriákhoz rendelt szubjektív tartalom radikálisan változhat, amint a kontextus (közös referenciapontok) elmozdul.<sup>91</sup> Sőt, az emberek különböző értékeket vagy vonásokat társítanak önmagukhoz is, amint a kontextus megváltozik.<sup>92</sup>

89 Az érvénytelenítéssel szembeni ellenállás kapcsán Sacks a kategóriákat „indukció ellen védett tudásnak” nevezi – l. *Lectures on conversation*. Volume 1. id. kiad. 336. Ezt útvonalfüggőségként is lehet értelmezni – l. North, D. C.: *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge University Press, New York, 1990.

90 Kurzban-Tooby-Cosmides: i. m. 15388.

91 Oakes et al.: i. m. 59–60. Egyesek az Egyesült Államokból eredő kognitivizmust egyénközpontú, kontextus-független megközelítésnek látják, szemben az „európai” szociálpszichológiával (például társadalmi identitás-elmélet). Ezek az alágazatok fokozatosan közeledtek egymáshoz (lásd Hogg és Abrams i. m.). Így a kognitivisták Hirschfeld (i. m.) egyszerre állítja azt, hogy az emberek már meglévő kategóriákat vetítenek rá a valóságra, és azt, hogy a kontextus kihat arra, ahogyan a kategóriákat használják és megalkotják. Az etnicitás főként kognitivisták megközelítéséhez lásd Brubaker és társai i. m.

92 Abrams: i. m. 200.

Mivel az adott helyzethez való taláztatás lehetősége erőteljesen befolyásolja a kategorizáló gondolkodásmód iránti hajlamot, és mivel a kategória sűrűvé válása a bizonytalanság csökkentését szolgáló mechanizmusnak tartható, a sűrűbb társadalmi kategorizációk fokozódó használatára számíthatunk a bizonytalanság szintjének növekedésekor. Hogg és Mullin<sup>93</sup> szerint számos tanulmány állapította ezt meg. A súlyos bizonytalanság, mint például gazdasági összeomlás és társadalmi zűrzavar, fokozottan együtt jár olyan, nagyon „sűrű” (bezáró, kényszerítő) társadalmi kategóriák alkalmazásával, amelyek etnikai sztereotípiákat és csoportokkal kapcsolatos összeesküvés-elméleteket vonnak maguk után.

## Etnikai identitás

A jelen szemszögből tekintve az „etnikai identitás” (vagy etnicitás) azon személyes, sűrű és áttetsző referenciapontok összessége, amelyek az emberek közötti „etnikainak” nevezett különbségeket feltételeznek. Egy „etnikai csoport” tehát olyan emberek összessége, akik a társadalom ezen etnikai dimenzióira vonatkozóan közös referenciapontokkal rendelkeznek, és akik felfogják, hogy ezek a referenciapontok valóban közősek, valamint hogy ezeket a hasonlóságokat egy címke ragadja meg, az etnikai csoport neve. Az *etnikai* meghatározásában a legtöbb kutató Weber<sup>94</sup> nézetét osztja, mely szerint az etnikai elsősorban olyan személyes referenciapontokra vonatkozik, mint a közös eredet, történelem, sors és kultúra percepciója, és amely rendszerint a nyelv, a fizikai megjelenés és az élet rituális szabályozásának – ez utóbbit főként a vallás végzi el – valamilyen keverékére utal. Egyesek ehhez egy mértékkel kapcsolatos, hasznos követelményt tesznek hozzá: egy etnikai kategorizációval meghatározott csoportnak meg kell haladnia a személyes kapcsolatok szintjét,<sup>95</sup> és (elvben vagy gyakorlatban) tartalmaznia kell a munka és reprodukció teljes megosztásának elemeit.<sup>96</sup> Az etnicitás dimenziói így egyszerre lehetnek sűrűk és áttetszők, váltakoztatva a felidézett jelentés sűrűségét. Valóban, amit mi jellegzetesen aktív etnikai csoportnak tartunk, az egy olyan sűrűsödött társadalmi kategorizáción alapuló cso-

---

93 Hogg-Mullin: i. m. 266–267.

94 Weber, M.: *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, eds.). University of California Press, Berkeley, 1978. Magyarul: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1–5. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987–1999.

95 Horowitz: i. m.

96 Brass: *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Id. kiad. 19.

portosulás, amely rendkívül fontos szerepet játszik nagyon sokféle társadalmi helyzetben, és amely hasznos szemmértékké alakult át, amellyel az egyén a társadalom más tagjait értékelheti, és a velük való kapcsolatát alakíthatja. Összességében véve tehát az etnikai identitás olyan, mint bármely más identitásdimenziók összessége, kivéve, hogy rendszerint „etnikaiként” megjelölt vonásokat feltételez. Az etnicitás egyfajta társadalmi radar.

### **Mi a sajátos az etnikai kategorizációkban?**

Ez megköveteli a kérdést, hogy van-e bármi sajátos a fentiekben felsorolt, a társadalmi élet etnikai dimenzióját alkotó tényezőkben. Miért feltételezi oly sok tudós, szakember és politikai megfigyelő, hogy az etnicitás megkülönböztetett, és sajátos hatalma van azon túl, hogy középszerűbb társadalmi kategorizációk irányítják? A kérdés megválaszolásához hasznos, ha az előbbieken említett, jelentős pszichológiai felfedezéssel kezdjük, mely szerint az emberek nagy valószínűséggel összetett helyzetek észlelési segéd-eszközeiként használják a társadalmi kategóriákat, ha ezek a kategóriák: (a) szellemileg azonnal hozzáférhetők vagy az emlékezet, vagy maga a helyzet jellege által, és (b) illenek az adott helyzethez, ésszerű, megbízható vezérfonalat nyújtva a viselkedéshez.<sup>97</sup> Több sajátosság miatt látható, hogy az etnikai markerek rendszerint, az emberek közötti egyéb különbségeknél egyszerűbben igénybevehetők és/vagy jól illeszkednek olyan helyzetekbe, amelyek közvetlenül összefüggnek az emberek jól-létével.

*A kommunikáció korlátai.* A Weber<sup>98</sup> és mások által azonosított etnikai jellemzők közül számos eredményez kommunikációs korlátokat. Habár ez a nyelvi különbségek esetében a legnyilvánvalóbb, ugyanúgy igaz a kulturális különbségekre is, amint a fentiekben megjegyeztük.<sup>99</sup> Mivel a kommunikáció lényegileg fontos a társadalom életében, egy kommunikációs korlát megléte ezeket a különbségeket azonnal relevánssá (helyzetileg hozzáférhetővé) teszi a társadalmi érintkezés során, növelve ezzel a korlát szemmértékként való használatának a valószínűségét. Továbbá a kommunikációs korlátok meggátolják a társadalmi szemmértékekből következő leegyszerűsítések érvénytelenítését. Könnyebbé válik elhinni más csoportok váratlan viselkedésének „torzított”, *post hoc* magyarázatát mindaddig, amíg az egyén nem részese a kulturális idiómának, amely a váratlant a józan ésszel meg egyezőként láttatja. Ha mindez igaz, arra lehetne számítani, hogy a számot-

97 Hogg-Mullin: i. m.; Kurzban et al.: i. m.; Oakes et al.: i. m.

98 Weber: i. m.

99 Bourdieu: i. m.; Geertz: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Id. kiad.

tevő kulturális vagy nyelvi megosztottságot feltételező etnikai különbségek nagyobb fontosságra tesznek szert, ahogy a csoportok közötti kommunikáció technikailag mindinkább lehetségessé és társadalmilag igényeltté válik. Deutsch,<sup>100</sup> Gellner<sup>101</sup> és Hechter<sup>102</sup> meggyőzően feltárták, hogy az iparosodás pontosan ilyen folyamatokkal járt. Azt tehát, hogy az etnikai (főként nemzeti) identitás szembeszökő volta és politizálódása a modern korban láthatóan fokozódott, megmagyarázhatjuk anélkül is, hogy ahhoz a kijelentéshez folyamodnánk, mely szerint ez az identitás lényegileg „modern” (Smith<sup>103</sup> által kimutatott téveszme). Emellett Bowles és Gintis<sup>104</sup> kimutatják, hogy az „etnikai hálózatok” tagjai közötti hatékonyabb kommunikáció gazdasági okokból szintén a kommunikáció fenntartására ösztönzi a hálózat tagjait.

A kommunikáció fontossága nem vonja maga után elkerülhetetlenül ezeknek az etnikai kategorizációknak a felidézését vagy politizálódását. Amint a fentiekben kimutattuk, az, hogy egy hozzáférhető kategorizáció aktiválódik-e vagy sem, a helyzet természetétől is függ. A lényeg egyszerűen az, hogy van valami az etnikai személyes referenciapontokban, ami inkább elősegíti a sűrű kategorizációt, mint számos más személyes referenciapont, amennyiben egyéb tényezők (ideértve a helyzeti alkalmazhatóságot) változatlanok maradnak.

*Látható fizikai különbségek.* A látható különbségek jóval kevésbé erőteljesen, de azért szintén jelentős mértékben elősegítik a társadalmi szemmérték alkalmazását. Még akkor is, ha nem áll rendelkezésre előzetes emlék ilyen különbségek társadalmi jelentőségéről, az emberek közötti látható különbségekről kimutatták, hogy erőteljesen „a helyzettől függően hozzáférhető”, és azokat készségesen használják emlékezet erősítő segédeszközként bonyolult koalíciók nyomon követése érdekében.<sup>105</sup> Mivel a fizikai különbségek gyakran részei annak, amit „etnikai megkülönböztetésnek” nevezünk, az etnicitást nagyobb valószínűséggel használják társadalmi szemmértékként, mint más megkülönböztetéseket, amelyek változatlan körülmé-

---

100 Deutsch: i. m.

101 Gellner: i. m.

102 Hechter, M.: *Containing nationalism*. Oxford University Press, New York, 2000.

103 Smith: i. m.

104 Bowles, S. – Gintis, H.: Persistent parochialism. *Journal of Economic Behavior and Organization* (megjelenés alatt) [az azóta megjelent tanulmány publikációs adatai: *Journal of Economic Behavior and Organization*, 55, 2004/1, 1–23.]

105 Kurzban et al.: i. m., lásd a fenti kifejtést.

nyek között nem feltételeznek sem kommunikációs korlátokat, sem emberek közötti látható különbségeket. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a társadalmi életet strukturáló, sűrű kategorizációként felidézett fizikai különbségek bármely sajátos együttesében sincs semmi megkerülhetetlen.<sup>106</sup> Kurzban és társai<sup>107</sup> kimutatták, hogy Amerikában még a faj is „eltörölhető”, ha egy adott helyzetben egyéb nyomok megbízhatóbb jósokká válnak; Banton<sup>108</sup> pedig megfigyelte, hogy az Egyesült Államokban a „faj” jelentősége nagymértékben az ország sajátos hatalmi struktúráiból ered.

*Egybeesés fontos, külső eredetű tényezőkkel.* Egyéb okok miatt is feltételezhető, hogy az etnicitás meglehetősen hasznos társadalmi szemmérték. Egyrészt a fentiekben leírt kétfajta etnikai jellemző, a kommunikációs módok és a fizikai különbség, a történelem folyamán rendszerint területileg koncentráltan jelent meg (magát a területet is időnként az etnicitás egyik összetevőjeként írják le<sup>109</sup>). Ez érthető, hiszen a kommunikáció és a reprodukciós lehetőségek (amelyek továbbítják az örökölt fizikai vonásokat) a társadalmi érintkezéstől függnek, ezek a lehetőségek pedig a legtöbb ember számára az iparosodás koráig meglehetősen korlátozottak voltak. Egyéb, az emberek életlehetőségei szempontjából fontos dolgok a történelem folyamán szintén földrajzilag különbözőképpen koncentráálódtak, főként a gazdasági fejlődés, néhol akár adott osztály vagy sajátos gazdasági szakosodás.<sup>110</sup> Az etnikai kategóriák, amelyek nem azonos értelműek sem az emberi társadalom egészével, sem a szemtől szembeni csoportok tartományával, legalább valamilyen mértékben megfeleltethetők a gazdasági fejlődés szintjeivel. Ha a megfeleltetés szintjei viszonylag magasak, a fentiekben megfogalmazott okfejtés arra vezethet minket, hogy etnicitást fokozottan hasznos szemmértéknek lássuk, amellyel az emberek következtetéseket fogalmaznak meg nemcsak mások nyelvhasználatáról vagy megjelenéséről, hanem a társadalmi és gazdasági háttérükről, gazdasági hatalmukról és életlehetőségeikről. Ez azért valószínű, mert az utóbbi jellemzők gyakran nem annyira határozottan észlelhetők, mint az etnikai jellemzők, de rendkívül fontosak az emberek életlehetőségei számára, és vonzóvá teszik a szemmértéket, mint másokra vonatkozó következtetések levonására szolgáló hatékony eszközt.

---

106 Hirschfeld: i. m.

107 Kurzban et al.: i. m.

108 Banton: i. m.

109 Hechter: i. m. 24.

110 Bates, R. H.: Ethnic competition and modernization in contemporary Africa. *Comparative Political Studies*, 1974, 6(4), 457–484; Hechter: i. m.

Szintén meglehetősen gyakoriak az olyan társadalmak, ahol két csoport összekeveredve él ugyanazon a területen, de mindkét csoport a munka egy-egy sajátos területére koncentrálódik. Ezekben az esetekben is megállapíthatjuk, hogy az egyének hajlamosak ezeket az etnikai megkülönböztetéseket szemmértékként működtetni másoknak a rendszerint gazdasági és társadalmi státussal asszociált számos egyéb jellemzői szerinti értékelése során.

Az etnikai politikáról szóló három klasszikus társadalomtudományi munka segít megvilágítani ezt az etnikai és társadalmi-gazdasági státust egymásba szövő dinamikát. Afrikát tanulmányozva Bates<sup>111</sup> azt demonstrálja, hogy a gazdasági fejlődés földrajzi értelemben egyenetlen volt, és hogy a fejlődés és elmaradottság szigetei gyakran egybeestek a területileg koncentrált kulturális különbségekkel, hosszantartó egyenlőtlenséget okozva a hatalom és jólét tekintetében. Azt állapította meg, hogy a forrásokért való versengés az itt kifejtett okokból erőteljesen az etnikai csoporthatárok mentén szerveződött. Hechter<sup>112</sup> kimutatta, hogy az etnikai különbségek hogyan olvadhatnak egybe az osztálykülönbségekkel „a munka kulturális megosztásában”. Ez megkönnyítheti a „belső kolonializmus” erősödését, amely által a kulturális markerek (Hechter esetében az ír markerek) nagymértékben az osztálykülönbségekkel asszociálódnak, ezáltal egy egész etnikai csoportot korlátozott gazdasági és társadalmi lehetőségek közé szorítva. Dawson<sup>113</sup> bemutatja, hogy az Egyesült Államokban a fehér vezetők által előírt társadalmi szerkezet az afro-amerikaiak életlehetőségeit hogyan tette súlyosan függővé a faj sajátos felfogásától még a gazdaság és a társadalmi érintkezés területén is úgy, hogy sokan költséghatékonyabbnak tartják, ha kormányzati politikák előnyeit inkább a fajra, mint egészre, ne pedig az individuumok vonatkozásában számítsák. Dawson ezt a fajon alapuló számítást „fekete hasznossági heurisztikának” nevezi; Lublin<sup>114</sup> elfogadja a fogalmat, megállapítva, hogy az afro-amerikai szavazatok legerősebb előrejelzését messze-menően a faj, és nem a társadalmi és gazdasági pozíció adja.

*A közös eredet szimbólumai és mítoszai.* Még a közös eredet mítoszairól is, amelyeket gyakran tartanak az etnikai csoportok megkülönböztető jegyé-

---

111 Bates: i. m.

112 Hechter, M.: *Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. University of California Press, Berkeley, 1975.

113 Dawson, M.: *Behind the mule: Race and class in African-American politics*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994.

114 Lublin, D.: The election of African-Americans and Latinos to the U.S. house of representatives 1972-94. *American Politics Quarterly*, 1997, 25(3), 269-286.

nek, de amelyeknek a „hatalmát” figyelemre méltóan keveset magyarázták, kimutatható, hogy szemmértékként olyan tulajdonságokkal bírhatnak, amelyek segítenek megmagyarázni a gyakran a csoportidentitásban és csoportközi kapcsolatokban rejlő etnikai kategorizációk sajátos erejét.<sup>115</sup> Amint a fentiekben kifejtettük, a társadalmi kategóriákat nagyobb valószínűséggel használják szemmértékként, amennyiben mentálisan hozzáférhetőek, és megbízhatóan képesek „értelmezni” sajátos társadalmi helyzeteket. Az etnikai szimbólumokat úgy láthatjuk, mint amelyek etnikai kategorizációk (akár etnikai sémák) felidézését (beiktatását, helyzeti hozzáférhetővé tételét) szolgálják, valamint tovább sűrítik ezeket a kategorizációkat azzal, hogy többféle helyzetben kerül sor a felidezésükre, mint máskülönben, növelve annak az esélyeit, hogy a sűrű etnikai kategorizációk ténylegesen a társadalmi értelmezés és viselkedés céljából aktiválódjanak.

Ez segít biztosítani Smith<sup>116</sup> korábban nem megmagyarázott tételének a pszichológiai alátámasztását, mely szerint az ősrégi, történelmi szimbólumok lényegileg hatásosak. A szimbólumok annál hatékonyabbak, minél szélesebb körű, minél szilárdabb és tartósabb a hatás, amelyet a társított kategóriák gyakorolnak az emberek életére. Az etnikai szimbólumok erőteljes konnotációt nyerhetnek a közös történelemre, vérrokonásra és múltbeli sorsközösségre való hivatkozáson keresztül, mivel mindezek a jövőbeni sorsközösségre való utalások hihetőségét biztosítják azok számára, akiknek valamilyen kapcsolatuk van ezekkel a szimbólumokkal. Természetesen ezeknek a szimbólumoknak összhangban kell lenniük a történelem és kollektív azonosulások általános értelmezéseivel ahhoz, hogy valószerűek legyenek. Valószerűség nélkül az emberek feltehetően nem tartják a szimbólumokból következő kategorizációkat helyzetileg eléggé „találónak” ahhoz, hogy használják is őket. Megérezve ezt az erő potenciált, a karizmatikus politikusok gyakran használnak hihetően régi szimbólumokat követők mozgósítására.<sup>117</sup> A valóban régi (például történelmi szövegekben és szájhagyományban fellelhető) szimbólumok a leghihetőbbek közé tartozhatnak.<sup>118</sup>

115 Armstrong, J.: *Nations before nationalism*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.; Cohen: i. m.; Smith: i. m.; Synder, J. – Ballantine, K.: Nationalism and the marketplace of ideas. *International Security*, 1997, 21(2), 5–40.

116 Smith, A. D.: *Myths and memories of the nation*. Oxford University Press, New York, 1999.; uő: *The nation in history*. Id. kiad.

117 Connor: i. m.; Synder–Ballantine: i. m.

118 A hihetőség függ a médiától és az adathamisítás lehetőségétől is. Lásd Synder–Ballantine: i. m.

Van tehát egy útvonal függőségi elem az etnikai szimbolikus formáktól,<sup>119</sup> amellyel megmagyarázható a nemzeti szimbolizmusban fellelhető, Smith<sup>120</sup> által ragyogóan leírt, de nem kielégítően értelmezett kontinuitás. Nem szabad azonban megfedkezünk Cohen<sup>121</sup> meglátásáról, mely szerint a szimbólumok lényegükönél fogva homályosak, gyakran és jellegzetesen telítődnek új jelentéssel. Az etnikai vagy nemzeti szimbólumok kontinuitása egyáltalán nem feltételezi a jelentésük kontinuitását.

A szimbólumoknak ez a logikája segít megértenünk egyben a vérrokonság köre épülő, az etnikai politikában oly gyakran megfigyelt képvilágot.<sup>122</sup> Habár a családi kötelékek egyértelműen többet tükröznek, mint a bizonytalanság csökkentését célzó késztetést, a vérrokonság jelentős módon egyedien sűrű és hozzáférhető társadalmi kategóriaként működik. De mivel „az emberek képtelenek felismerni másokban a génjeik másolatait”, a vérrokonságon alapuló kategorizációk továbbra is kontextusfüggő társadalmi jelzésekre támaszkodnak.<sup>123</sup> Rendkívül valószínű tehát, hogy vérrokonságra utaló szimbólumok felidézése a családi közegen kívül lényegében azt az erőfeszítést tükrözi, hogy új helyzetekre terjesszük ki a család jelentését (főként kötelességeit), arra figyelmeztetve az egyént, hogy sorsa a kategóriától a családra jellemző módon függ. Ez a szimbolizmus akkor nyer valószerűséget és erőt, amikor a közös eredet mítoszai dominálnak.

Az etnicitás mindezen jellemzői nemcsak azt támogatják, hogy az egyén ezeket a sűrű kategorizációkat használja a társadalmi értelemben összetett helyzetek megértésében és tettei irányításában, hanem (ezáltal) ösztönzést is nyújtanak az elit számára, hogy etnikai kategóriákat használjanak ellentmondásos cselekedetek álcázására vagy politikai fedezetére. Amint azt Brass<sup>124</sup> dokumentálta, Indiában több etnikai erőszakos cselekedetet tulajdonképpen nem etnikai csoportok vagy akár „etnikailag” ellenséges tömegek kezdeményeztek. Időnként az eredeti vérontást találomra követik el; ezután thugok\* és politikusok speciális hálózata (ahol ez hihetően hangzik)

119 North: i. m.

120 Smith: *Myths and memories of the nation*. Id. kiad.

121 Cohen: i. m.

122 Horowitz: i. m.

123 Neyer, F. J. – Lang, F. R.: Blood is thicker than water: Kinship orientation across adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003, 84(2), 318.

124 Brass: *Theft of an idol: Text and context in the representation of collective violence*. Id. kiad.

\* Eredetileg Közép-Indiában garázdálkodó orgyilkosok, akik utasokat raboltak ki és gyilkoltak meg. Ehhez való jogukat Kalitól, a Teremtés Istennőjétől származtatták, tetteiket neki bemutatott áldozatnak tekintették. (A szerk. megjegyz.)

az események etnikai értelmezését nyújtja, hogy a feszültségeket a saját politikai vagy anyagi hasznára növelje. Időnként maguk a hálózatok indítják el az erőszakot. A jelen tanulmány etnicitás-elmélete Brass értelmezésének hiányzó, mikroszintű alátámasztását nyújtja: az emberek pszichikailag hajlamosak sűrű kategorizációk felidézésére, hogy azokkal bonyolult helyzeteket értelmezzenek; Brass pedig ragyogóan rávilágít arra, hogy az ilyen jellegű eljárások társadalmi környezete rendkívül összetett. Az etnikai kategorizációkat olyan helyeken, mint India, különösen nagy valószínűséggel idézik fel, mivel azok helyzetileg nagymértékben hozzáférhetők (sőt, államilag intézményesítettek), és gyakran feltételeznek kommunikációs korlátokat, egy közös sorsra erőteljesen utaló szimbólumokat és azonnal megfigyelhető markereket, amelyek történelmi okokból valószínűleg felelnek meg fontos politikai, gazdasági vagy társadalmi különbségeknek. A thugok Brass által azonosított hálózatai az etnicitásnak pontosan ezeket az aspektusait használják ki, eltorzítva a megértést, elfojtva az érvénytelenítést, lesújtó jelentést adva hozzá a közös sors felfogásaihoz, és újonnan hozzáférhető etnikai szimbólumokat teremtve, amelyek ezekre a jelentésekre utalnak, és amelyek etnikai sémákat jelentős helyzetek táguló körében aktiválnak.<sup>125</sup>

### **Az etnicitásról szóló társadalomtudományi gondolkodással kapcsolatos következmények**

A fenti elemzésnek jelentős következményei vannak arra vonatkozóan, ahogyan a társadalomtudósok alapvetően gondolkodnak és beszélnek olyan fontos fogalmakról, mint identitás és identitásváltozás.

#### **Identitás**

A fenti elemzés világossá teszi, hogy az *identitás* fogalmat gyakran használják olyan nézetek vonatkozásában, amelyeket világosabban el kell különíteni az elmélet előrejutásának a megkönnyítése érdekében. Az itt támogatott használat egy személy önmagáról alkotott teljes nézetét jelenti, a személyes, sűrű és áttetsző referenciapontok összességét, amelyek a személynek a társadalommal való kapcsolatát meghatározzák. De a tudósok gyakran használják valami sajátosabb jelölésére is, amit én itt „sűrű

---

125 Így A. Varshney (*Ethnic conflict and civic life: Hindus and Muslims in India*. Yale University Press, New Haven, CT, 2002) megállapította, hogy a legbékésebb városokat a csoportközi hálózatok teszik stabilakká, amelyek elhárítják a kommunikációs nehézségeket, és csökkentik az etnikai és egyéb, kulcsfontosságú eltérések összefüggéseit.

kategorizációnak” neveztem – egy szilárd, személyes, olyan szemmértékké alakult referenciapont, amely nagyfokú csoportsszolidaritást vált ki. Amikor Nagel<sup>126</sup> azt állítja, hogy az egyén „identitások portfólióját” hordozza, ez utóbbi alapjelentésre gondol, amint Laitin<sup>127</sup> is, amikor egy új, „alakulóban levő identitásról” ír a volt Szovjetunióban. Ha azonban lecsökkentjük az *identitás* fogalmát olyannyira, hogy az pusztán csak egy sűrű kategorizációra vonatkozzon, azzal komoly definíciós problémát hívunk elő, amely elbonyolíthatja az elméletet, a diszkurzust, és legfőképpen a megértést: mikor válnak a kategorizációk eléggé sűrűvé ahhoz, hogy identitásnak lehessen nevezni őket? Elméletileg egy ilyen küszöb felállítása önkényes lenne, mivel – ahogy ez a tanulmány ennek megvilágítását kereste – a kategorizációk sokféle szintű jelentésre tehetnek szert. Ez a sűrűség lehet minimális („Ehhez a csoporthoz tartozom”), de akár rendkívül szilárd és kényszerítő is (mint például az egyesült államokbeli „feketék” esetében). Azaz a „sűrűség” a leginkább egy folytonosság mentén változó sűrűségként érthető meg, amely többdimenziós, és különböző módokat képvisel, ahogyan a kategóriák relevánsak lehetnek az egyének számára. Az *identitás* használata a sűrű kategorizációkra való hivatkozáskor elhomályosítja ezt az inherens és rendkívül érdekes váltakozást a kategóriák sűrűségében. Hozzátehetünk persze jelzőket, olyan kifejezéseket termelve, mint *erős identitás* a legsűrűbb kategorizációra utalva, illetve *gyenge identitás* a legáttetszőbbre. De ezzel feláldozzuk azt, amit abból nyerhetünk, ha az *identitás* fogalmat elsősorban sűrű kategorizációk jelölésére használjuk, mivel így bármely kategorizáció eleve egyfajta identitássá válna: a legáttetszőbb is (à la Tajfel<sup>128</sup>) identitás lenne, csak nagyon gyenge identitás. Ily módon az identitás elveszítené a sűrű kategorizációra utaló jelentését.

Habár egyesek hatékonyan támogatják az *identitás*, mint reménytelenül zavaros fogalom elvetését,<sup>129</sup> a jelen tanulmány megkísérelte kimutatni, hogy meg lehet fogalmazni oly módon, hogy jelentéstelített, koherens legyen, és amint azt Fearon<sup>130</sup> igényelné, mind a tudományos, mind a hétköznapi használatba jól illeszkedjék. Azt javaslom tehát, hogy tartsuk fenn az identitást valamely egyén személyes referenciapontjai egészének (bármennyire is nehézkesek azok), az önmagáról alkotott nézete minden összetevőjének a jelölésére, illetve arra, ahogyan az egyén érzékeli a társadalomba

---

126 Nagel: i. m. 154.

127 Laitin: i. m.

128 Tajfel: i. m.

129 Brubaker, R. – Cooper, F.: Beyond “identity”. *Theory & Society*, 2000, 29, 1–47.

130 Fearon: i. m.

való beilleszkedése módját.<sup>131</sup> Ami pedig a sűrű kategorizációk fogalmát illeti (ha az nem preferált), az „identifikáció” fogalmat javaslom.<sup>132</sup> Az identifikáció pontosan az egyén behelyezkedése egy jelentéstelített társadalmi kategóriába – éppen ez az, ami minket érdekel.<sup>133</sup> Termékenyebb lenne tehát, ha nem arról beszélnék, hogy valaki „új identitásra” tesz szert, vagy hogy új identitása alakul ki, hanem ha ehelyett „új identifikáció” kialakulásáról beszélnénk. Mivel maga a fogalom egy folyamatot feltételez, beszélhetünk erős és gyenge, sűrű és áttetsző, növekvő és csökkenő stb. identifikációról anélkül, hogy zavart keltenénk, mivel az *identifikáció* nem feltételezi, hogy bármely küszöbszintű sűrűsége lenne szükség az önbesoroláshoz ahhoz, hogy azt „identifikációnak” lehessen nevezni. Természetesen ezekre a fogalmakra a jelen tanulmányban kidolgozott, információval jobban megterhelt terminusokkal is lehet hivatkozni, ideértve a *személyes referenciapontok*, *társadalmi kategóriák* vagy *társadalmi kategorizációk*, *identitás dimenziók* fogalmakat és ezek változatait. Ez a használat megfelel a pszichológiai szakirodalom nagyobb részének is, amely gyakran nagyjából ugyanebben az értelemben használja az *identifikáció* és *kategorizáció* fogalmakat. Valóban, Brubaker és szerzőtársai megjelenés alatt álló írása rendkívül találó javaslatot tesz a kutatóknak, hogy nemcsak ezeket, de tisztábban kognitív elméleti fogalmakat is közvetlenül használjanak, mint amilyenek a sémák.

### Sokrétű identitások

Az instrumentalisták gyakran állítják azt, hogy az emberek identitása „sokrétű”. Az eddigiek fényében gyümölcsözőbb lenne (és a laikus olvasók

131 Ez a tanulmány ezzel Laitin (i. m.) és Fearon (i. m.) a jelentésnek a fogalomból való lepárlására irányuló erőfeszítéseit támogatja. Mindkét kutató egy összefüggő, de szétágazó fogalomba tömörítette az identitás fogalmát: „konstruált” társadalmi identitás és több „primordiális” személyes identitás együttesébe. A jelen tanulmány megfogalmazása alapvetőbb, ezt a két használatot egy koherensebb felfogás alá rendelve. Az identitás, mint személyes referenciapontok elképzelés világossá teszi, hogy még a „személyes identitás érzései” is a társadalommal való sűrű kapcsolatok sajátos fajtáinak a percepciói, ennélfogva nyomás alá kerülnek vagy megváltoznak, amint ezek a kapcsolatok megváltoznak (Abrams: i. m.; Erikson: *Identity, youth, and crisis*. Id. kiad.). Az „individuális én” elsőbbségének a kétségbevonása pszichológiai perspektíváiról lásd Gaertner–Sedikides–Vevea–Iuzzini: The “I”, the “we”, and the “when”. Id. kiad.

132 A fogalom használatának további támogatását és egy fontos figyelmeztetést lásd Brubaker és Cooper idézett művében.

133 Forsyth (i. m. 78.) azt tárgyalja, amit tipikusan az identifikációhoz tartozónak tartanak.

számára kielégítőbb, akik a sokrétű identitásról elmebetegségre asszociálhatnak) ehelyett azt mondani, hogy az emberek identifikációja sokrétű, identitásdimenzióik sokrétűek, de az identitásuk nem sokrétű. Az egyén adott időben egyetlen identitással rendelkezik, amely az egyénnek a társadalommal való kapcsolatát meghatározó személyes referenciapontok összességéből áll. Ez a szemantikai részlet azért fontos, mert az identitás fogalmának, mint személyes referenciapontok összességének a fenntartása segít abban, hogy ne tévesszük szem elől az egyén integrált, teljes jellegét, amelyet a legtöbb ember megtapasztal.<sup>134</sup> Az, amit az instrumentalisták „identitásváltásnak” neveznek, jórészt egyáltalán nem „váltás”, hanem egy módosulás ugyanannak az átfogó, egységes identitásnak az elhatárolható dimenzióira helyezett megkülönböztető hangsúlyon, válaszképpen egy helyzetben bekövetkezett változásra, amely adott kategorizációt a bizonytalanság csökkentésében hasznosabbá, hozzáférhetőbbé vagy alkalmasabbá teszi.

### Identitásváltozás

A fenti gondolatok egyik kulcsfontosságú következménye, hogy az identitás lényegileg dinamikus, folyamatosan – legalább kismértékben – változó, amint a társadalmi környezet, amelyre az identitás vonatkozik, maga is változik. Az állítás, hogy az identitás „váltható” vagy „változtatható”, tulajdonképpen nem meglepő – ez tulajdonképpen folyamatosan bekövetkezik. Hasonlóképpen kevésbé érdekes megfigyelni az identifikációk létrehozását, mivel ezek annyira áttetszők lehetnek, hogy nem jelentenek sokkal többet, mint azon dolgok tudatosítását, amelyekre az identifikációk vonatkoznak. Mindaddig, amíg létezik Franciaországgént ismert állam, létezik francia identifikáció. De Franciaország alapításának pillanatában a parasztok legnagyobb része számára, akiket nem igazán érintettek a Párizsban végbemennő történések, a „francia identifikáció” feltehetően nem volt sűrűbb, mint Tajfel<sup>135</sup> kísérleti csoportjai számára. Ami azonban rendkívül fontos, az a pillanat, amikor az identifikációk sűrű jelentéssel telítődnek, főként, amikor az egyén különféle társadalmi tevékenységét strukturáló szemmértékként szolgálnak. Így, amikor Weber<sup>136</sup> leírja azt az érdekfeszítő folyamatot, amely során a „parasztok” „franciákká” változtak, nem annyira egy francia identifikációt ír le, amint az az átlagos francia ember számára sűrű jelentés-

---

134 Cohen: i. m. 54–55; Harré, R.: *Personal being: A theory for individual psychology*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984.

135 Tajfel: i. m.

136 Weber, E.: *Peasants into Frenchmen: The modernization of rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, Stanford, CA, 1976.

sel telítődött, és elősegítette a fokozott szolidaritást, amely fontos magatartásokat eredményezett, mint például a francia hadseregben való szolgálatra való készséget. Ha felismerjük, hogy az identifikációk lehetnek sűrűk és áttetszők, és elkerüljük az identitás fogalmának egybeolvadását a sűrű kategorizáció fogalmával, nemcsak jobban megértjük Weber argumentációját, de alkalmasabb nyelvezettel rendelkezhetünk Beaune<sup>137</sup> megállapításának a megértéséhez, mely szerint a francia nemzeti érzés (amely egy identifikáció, noha egy gyenge identifikáció) megelőzi a modern kort. Célszerűnek bizonyul az is, ha Brubakert<sup>138</sup> követjük, és felfigyelünk az identifikációk „áttetszővé”, illetve sűrűvé válására, elkerülve ezáltal a „csoportosulás” tartósságának túlhangsúlyozását.

## Következtetés

Bemutattam, hogyha az identitást személyes referenciapontokként fogjuk fel, az segít megérteni, miért létezik etnicitás, és miért tartják széleskörűen fontosnak. Bizonyos értelemben az eredmény egy újraalkotott primordializmusra hasonlít. De a primordiális elem ez esetben nem az, hogy maguk a csoportok szükségszerűen „állandóak”, „ősiek” vagy „lelkesek”, hanem az, hogy (a) az emberek a társadalmi kategorizációt megkönynyító, a pszichikumban mélyen gyökerező mechanizmussal rendelkeznek; (b) az „etnikainak” nevezett markerek rendszerint inherens jelentőséggel bírnak a csoportokat megkülönböztető határok felállításában; és (c) egyes etnikai identifikációk tulajdonképpen meglehetősen „régiek”, sűrűk és/vagy stabilak. Más értelemben viszont a megállapításaim határozottan konstruktivistának tűnnek: (a) a csoportidentifikáció nem függ össze lényegileg az érzésekkel; (b) az identitás folyamatosan és inherensen változik a környezet változásával; és (c) az identifikációk és az azokhoz rendelt jelentések rendkívüli mértékben manipulálhatók mind az elit, mind maguk az „identifikálódó” egyének által.

Mindez továbbviszi a közelmúltbeli törekvéseket az etnikai viselkedés elméleteinek egyén szintű alátámasztására.<sup>139</sup> Nemcsak érthetővé teszi pszichológiai kutatások széles sorát Tajfel munkáitól<sup>140</sup> kezdve Erikson

137 Beaune, C.: *The birth of an ideology: Myths and symbols of nation in late-medieval France* (F. L. Cheyette, ed., S. R. Huston, trans.). University of California Press, Berkeley, 1991.

138 Brubaker: i. m.

139 Brubaker: i. m.; Calvert: i. m.; Fearon-Laitin i. m.

140 Tajfel: i. m.

művein<sup>141</sup> át a Hirschfeld által végzett kutatásokig<sup>142</sup>; kapcsolódásokat állít fel olyan változatos, korszakalkotó meglátások között, mint Smith<sup>143</sup> etnoszimbolizmusa, Geertz<sup>144</sup> jelentéshálózata, Brass<sup>145</sup> instrumentalizmusa és Fearon,<sup>146</sup> valamint Laitin<sup>147</sup> racionális választása egy koherens identitás-felfogás mellett. Az egyik legfontosabb elméleti következtetés az, hogy ha az etnicitás nem egy lényegileg konfliktusos, primordiális csoportképzétsébből vagy abból az univerzális ösztönből ered, hogy az egyén egy külső csoport rovására alakítsa ki az önbecsülését, hanem ezzel szemben az egyén azon szükségletéből, hogy értelmezze a világot bármely, az egyén által követett fontos célokból, akkor a saját csoportot favorizáló, gyakran etnikainak tartott magatartás legmélyebb gyökerei valószínűleg egyéb emberi motivációkban lelhetők fel, mint például a fizikai biztonság, anyagi források vagy státusz iránti vágy.<sup>148</sup> Az etnicitás tehát ezeket a cselekedeteket strukturálja, szociális radart biztosítva az egyének számára, amelyet társadalmi lehetőségek és lehetséges kényszerek hatékony azonosítására vagy előírására lehet használni egy rendkívül bizonytalan és összetett világban.<sup>149</sup> Ha az elmélet-

---

141 Erikson: *Identity, youth, and crisis*. Id. kiad.; uő: *Identity and the life cycle*. Id. kiad.

142 Hirschfeld: i. m.

143 Smith: *The nation in history*. Id. kiad.

144 Geertz: *Old societies and new states...* Id. kiad.; uő: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Id. kiad.

145 Brass: *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Id. kiad.; uő: *Theft of an idol: Text and context in the representation of collective violence*. Id. kiad.

146 Fearon: i. m.

147 Laitin: i. m.

148 Így újabb alátámasztását találjuk például Posen által a biztonságról – Posen, B.: *The security dilemma and ethnic conflict*. In Brown, M. E. (ed.): *Ethnic conflict and international security*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993, 103–124. –, a Bowles és Gintis (i. m.) által az anyagi nyereségről és Laitin (i. m.) által a (részben) státusról kidolgozott elméletnek.

149 A jelen tanulmány viselkedésre vonatkozó állításai hajlanak a formális modellezésre, habár kevesebb lehetőséget lát magának az identitásnak a modellezésében, mint amelynek a hasznosság funkció részeként belső értékei vannak (ezt teszi Akerlof és Kranton – Akerlof, G. A. – Kranton, R. E.: *Economics and identity*. *Quarterly Journal of economics*, 2000, 115/3, 715–753), mint Bowles és Gintis (i. m.) követésében etnikai identifikációk (amelyek számukra a kommunikáció eszközeit jelentik) sajátos jellemzői hatásának a vizsgálatában. További, a játékelméletből merítő kiemelkedő erőfeszítéseket találunk Breton, Galeotti, Salmon és Wintrobe munkájában (Breton, A. – Galeotti, G. – Salmon, P. – Wintrobe, R. (eds.): *Nationalism and rationality*. Cambridge University Press, New York, 1995), valamint Calvert idézett művében.

alkotók azzal kezdik, hogy megértik, az emberek miért rendelkeznek első-sorban etnikai identifikációkkal, alkalmasabb kiindulópontot találnak a kulcsfogalmakhoz való illeszkedéshez, és hamarabb megérthetik az etnikai politikákat és az etnikai konfliktusokra kínált megoldásokat.

Fordította: Incze Éva

### Felhasznált irodalom:

- Abrams, D.: Social identity, social cognition, and the self. In Abrams, D. – Hogg, M. A. (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 196–229.
- Akerlof, G. A. – Kranton, R. E. Economics and identity. *Quarterly Journal of Economics*, 2000, 115(3), 715–753.
- Allport, G. W.: *The nature of prejudice*. Addison-Wesley, Reading, MA, 1954. Magyarul: *Az előítélet*. Osiris, Budapest, 1999.
- Anderson, B.: *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso, New York, 1991.
- Armstrong, J.: *Nations before nationalism*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1982.
- Banton, M.: *Ethnic and racial consciousness* (2nd ed.). Longman, New York, 1997.
- Barth, F. (ed.): *Ethnic groups and boundaries: The social organization of cultural difference*. Little, Brown, Boston, 1969.
- Bates, R. H.: Ethnic competition and modernization in contemporary Africa. *Comparative Political Studies*, 1974, 6(4), 457–484.
- Beaune, C.: *The birth of an ideology: Myths and symbols of nation in late-medieval France* (F.L. Cheyette, ed., S. R. Huston, trans.) University of California Press, Berkeley, 1991.
- Bourdieu, P.: *The logic of practice* (R. Nice, trans.) Stanford University Press, Stanford, CA, 1990.
- Bowles, S. – Gintis, H.: Persistent parochialism. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 2004, 55(1), 1–23.
- Brass, P. R.: *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Sage Ltd., London, 1991.
- Brass, P. R.: *Theft of an idol: Text and context in the representation of collective violence*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997.

- Breton, A. – Galeotti, G. – Salmon, P. – Wintrobe, R. (eds.): *Nationalism and rationality*. Cambridge University Press, New York, 1995.
- Brown, R.: *Group processes: Dynamics within and between groups*. Blackwell, Oxford, UK, 1988.
- Brown, R.: *Group processes: Dynamics within and between groups* (2nd ed.). Blackwell, Malden, MA, 2000.
- Brubaker, R.: Ethnicity without groups. *Archives Europeennes de Sociologie*, 2002, 43(2), 163–189.
- Brubaker, R. – Cooper, F.: Beyond “identity.” *Theory & Society*, 2000, 29, 1–47.
- Brubaker, R. – Loveman, M. – Stamatov, P.: Ethnicity as cognition. *Theory & Society*, 2004, 33(1), 31–64.
- Calvert, R.: Identity, expression, and rational-choice theory. In I. Katznelson – H. V. Milner (eds.): *Political science: State of the discipline*. W.W. Norton, New York, 2002, 568–596.
- Chandra, K.: Constructivist findings and their non-incorporation. *APSA-CP*, 2001, 12(1), 7–11.
- Cohen, A.: *Two-dimensional man: An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. University of California Press, Berkeley, 1974.
- Connor, W.: Beyond reason. *Ethnic & Racial Studies*, 1993, 16(3), 373–389.
- Dawson, M.: *Behind the mule: Race and class in African-American politics*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994.
- Deutsch, K. W.: *Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*. MIT Press, Cambridge, MA, 1966.
- Erikson, E. H.: *Identity, youth, and crisis*. W.W. Norton, New York, 1968.
- Erikson, E. H.: *Identity and the life cycle*. W.W. Norton, New York, [1959]1980.
- Farnham, S. D. – Greenwald, A. G. – Banaji, M. R.: Implicit self-esteem. In D. Abrams – M. A. Hogg (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 230–248.
- Fearon, J. D.: *What is identity (as we now use the word)?* Kiadatlan kézirat. 1999. november 3.
- Fearon, J. D. – Laitin, D. D. Violence and the social construction of ethnic identity. *International Organization*, 2000, 54(4), 845–877.
- Finlayson, A.: Psychology, psychoanalysis and theories of nationalism. *Nations & Nationalism*, 1998, 4(2), 145–162.
- Forsyth, D.: *Group dynamics* (3rd ed.). Brooks/Cole, Belmont, CA, 1999.
- Freud, S.: *The ego and the id*. W.W. Norton, New York, [1923]1960. Magyarul: *Az őszvalami és az én*. Panthenon, 1937; Hatágú Síp, Budapest, 1991.
- Gaertner, L. – Insko, C. A.: Intergroup discrimination in the minimal group paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000, 79(1), 77–94.

- Gaertner, L. – Sedikides, C. – Vevea, J. L. – Iuzzini, J.: The “I,” the “we,” and the “when.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, 83(3), 574–591.
- Geertz, C. (ed.): *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa*. Free Press, New York, 1967.
- Geertz, C.: *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books, New York, 1973.
- Gellner, E.: *Nations and nationalism*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1983.
- Gil-White, F. J.: How thick is blood? *Ethnic & Racial Studies*, 1999, 22(5), 789–820.
- Gorenburg, D.: Identity change in Bashkortostan. *Ethnic & Racial Studies*, 1999, 22(3), 554–580.
- Haas, E.: What is nationalism and why should we study it? *International Organization*, 1986, 40(3), 707–744.
- Harré, R.: *Personal being: A theory for individual psychology*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984.
- Hechter, M.: *Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. University of California Press, Berkeley, 1975.
- Hechter, M.: *Containing nationalism*. Oxford University Press, New York, 2000.
- Hirschfeld, L. A.: *Race in the making: Cognition, culture, and the child's construction of human kinds*. MIT Press, Cambridge, MA, 1996.
- Hogg, M. A. – Abrams, D.: Social identity and social cognition. In D. Abrams – M. A. Hogg (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 1–25.
- Hogg, M. A. – Mullin, B.-A.: Joining groups to reduce uncertainty. In D. Abrams – M. A. Hogg (eds.): *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 249–279.
- Horowitz, D. L.: *Ethnic groups in conflict*. University of California Press, Berkeley, 1985.
- Knight, G. P. – Bernal, M. E. – Garza, C. A. – Cota, M. K.: A social cognitive model of the development of ethnic identity and ethnically based behaviors. In M. E. Bernal – G. P. Knight (eds.): *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities*. State University of New York Press, Albany, 1993, 223–225.
- Kurzban, R. – Tooby, J. – Cosmides, L.: Can race be erased? *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2001, 98(26), 15387–15392.
- Laitin, D. D.: *Identity in formation: The Russian-speaking populations in the near abroad*. Cornell University Press, Ithaca, NY, 1998.
- Lublin, D.: The election of African-Americans and Latinos to the U.S. house of representatives 1972-94. *American Politics Quarterly*, 1997, 25(3), 269–286.

- Mead, G. H.: *Mind, self, and society* (C.W. Morris, ed.). University of Chicago Press, Chicago, 1934.
- Nagata, J.: In defense of ethnic boundaries. In C. F. Keyes (ed.): *Ethnic change*. University of Washington Press, Seattle, 1981, 88–116.
- Nagel, J.: Constructing ethnicity. *Social Problems*, 1994, 41(1), 152–176.
- Neyer, F. J. – Lang, F. R.: Blood is thicker than water: Kinship orientation across adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, 84(2), 310–321.
- North, D. C.: *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge University Press, New York, 1990.
- Oakes, P. J. – Haslam, S. A. – Reynolds, K. J.: Social categorization and social context. In D. Abrams – M. A. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition*. Blackwell, Malden, MA, 1999, 59–79.
- Okamura, J.: Situational ethnicity. *Ethnic & Racial Studies*, 1981, 4(4), 452–465.
- Posen, B.: The security dilemma and ethnic conflict. In M. E. Brown (ed.): *Ethnic conflict and international security*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993, 103–124.
- Royce, A. P.: *Ethnic identity: Strategies of diversity*. Indiana University Press, Bloomington, 1982.
- Sacks, H.: *Lectures on conversation, Volume 1*. Blackwell, Oxford, UK, 1992.
- Schegloff, E. A.: Reflections on talk and social structure. In D. Boden – D. H. Zimmerman (eds.): *Talk and social structure: Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. Polity, Cambridge, UK, 1991, 44–70.
- Scott, G. M., Jr.: A resynthesis of the primordial and circumstantial approaches to ethnic group solidarity. *Ethnic and Racial Studies*, 1990, 13(2), 147–171.
- Shils, E.: Primordial, personal, sacred, and civil ties. *British Journal of Sociology*, 1957, 8, 130–145.
- Simon, H. A.: Human nature in politics. *American Political Science Review*, 1985, 79(2), 293–304.
- Smith, A. D.: *Myths and memories of the nation*. Oxford University Press, New York 1999.
- Smith, A. D.: *The nation in history*. University Press of New England, Hanover, NH, 2000.
- Snyder, J., – Ballantine, K.: Nationalism and the marketplace of ideas. *International Security*, 1996, 21(2), 5–40.
- Tajfel, H.: Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 1982, 33, 1–39.
- Tooby, J., – Cosmides, L.: The psychological foundations of culture. In J. H. Barkow – L. Cosmides – J. Tooby (eds.): *The adapted mind: Evolutionary*

- psychology and the generation of culture*. Oxford University Press, New York, 1992, 19–136.
- Van den Berghe, P. L.: *The ethnic phenomenon*. Elsevier, New York, 1981.
- Van der Dennen, J. M. G.: Ethnocentrism and in-group/out-group differentiation. In V. Reynolds – V. Falger – I. Vine (eds.): *The sociobiology of ethnocentrism: Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism*. University of Georgia Press, Athens, 1987, 1–47.
- Van Evera, S.: Primordialism lives! *APSA-CP*, 2001, 12(1), 20–22.
- Varshney, A.: *Ethnic conflict and civic life: Hindus and Muslims in India*. Yale University Press, New Haven, CT, 2002.
- Weber, E.: *Peasants into Frenchmen: The modernization of rural France, 1870-1914*. Stanford University Press, Stanford, CA, 1976.
- Weber, M.: *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth – C. Wittich, eds.). University of California Press, Berkeley, 1978. Magyarul: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 1–5. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest: 1987–1999.
- Yamagishi, T.: *The group heuristic*. A viselkedés és intézmények együttfejlődéséről szervezett workshopra készült kiadatlan kézirat, Santa Fe Intézet, 2003. január.